

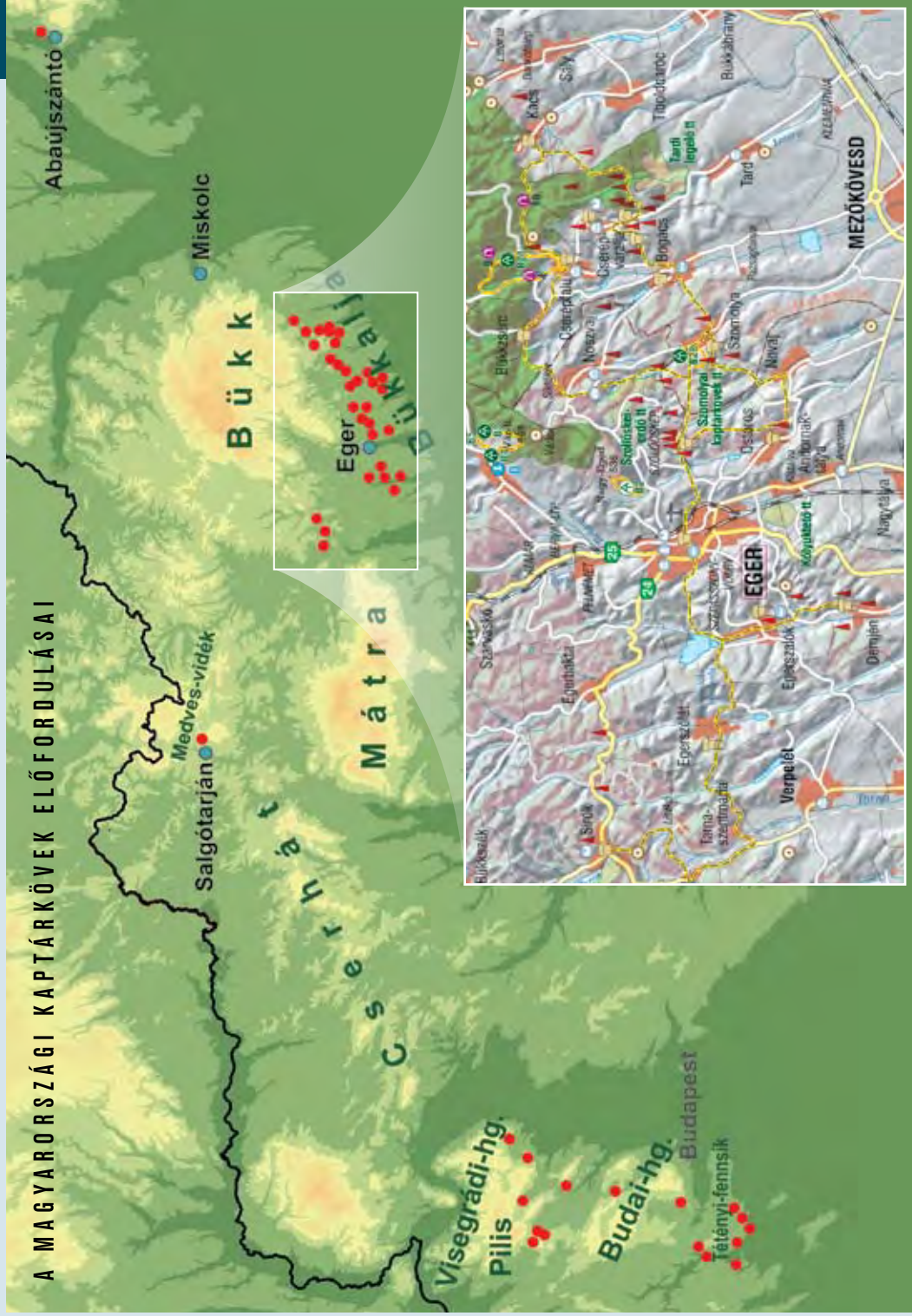
SZAKRÁLIS KŐEMLÉKEINK

KAPTÁRKÖVEK MAGYARORSZÁGON

téka

A MAGYARORSZÁGI KAPTÁRKÖVEK ELŐFORDULÁSAI

1. MIK AZOK A KAPTÁRKÖVEK?

Hazánk egyes tájain néhány környezetéből kiemelkedő szikla, kőtorony felületére valaha fülkéket faragott az ember. Az ilyen fülkével – és a fülkék környezetében látható kőbe vésett csatornákkal, lyukakkal, kőüstökkel, tál alakú mélyedésekkel vagy éppen sziklahelyiségekkel – rendelkező földtani-felszínalak-tani képződményeket nevezzük összefoglalóan *kaptárköveknek*.

Fontos megjegyezni, hogy a magyarországi kaptárkövek topográfiai felmérését elvégző MIHÁLY PÉTER tanulmányaiban kaptárköveknek a kaptárfülkékkel rendelkező sziklát tekinti. Kaptárfülkének pedig csak azokat a fülkéket nevezi, amelyek peremén – az épségben lévőknél még jól láthatóan – *bemélyedő keret* fut körbe, s széleiken néhol lyukak is kivehetők.

A *kaptárkő* a fülkés sziklák legelterjedtebb elnevezése: ezt a kifejezést használják a turistakalauzok, az útikönyvek és a szakirodalom is. Ez a név – első közelítésben – a fülkék kifaragásának egyik közkeletű magyarázatára, a sziklaméhszetre utal. A helyi lakosok azonban a fülkés sziklát hívják „köpiusköveknek”, „vakablakos köveknek”, „bálványköveknek”, „püspöksüvegnek” is (lásd: „Kaptárkövek, bálványkövek, köpiuskövek – a fülkés sziklák elnevezése” című keretes részt). Több fülkés sziklát pedig – különösen a Dunántúlon – tulajdonnévvel illettek: Ördögtorony, Bábaszék, Nyerges, Kecse-kő, Király széke, Jenői-torony, Vércse-szikla stb.

Az erdők mélyén, völgyek oldalában rejtőző vagy a napsütötte dombhátakon magasodó kaptárkövek – különösen a szabályos kúpformájúak – impozáns méreteikkel, sötétlő üregeikkel mitikus hangulatot árasztanak. Nem véletlen, hogy más magyarázatok is születtek a fülkék eredetére. A XIX. század neves egri történész papja, BARTALOS GYULA az általa

sziklalobroknak nevezett képződményeket egy „emelkedett szellemű nép emlékszerű műveinek, sámlékeinek” tartotta. A kaptárkövek első kutatójaként így írt a fülkés sziklákról (BARTALOS Gy. 1885. 348–349.): „E lobroknak szemléletén a keleti regék jutnak eszünkbe, és képzelmiünk egy ismeretlen eszmekörbe vezet, érezzük, hogy egy rég eltűnt korszak emlékeivel állunk szemben, hogy nagy jelentőség lehet e kövekhez kötve, mert az ember kis okból nem szánja el magát nagy munkára.”

Mivel a kaptárkövek faragott-vésett sziklái magukon viselik az ember formaalakító tevékenységének nyomait, valamint többségükhöz helyi monda, eredetmonda is fűződik, ezért a fülkés sziklát az ún. „*jeles kövek*”¹ csoportjába soroljuk (BARÁZ Cs. – KISS G. 2007).

A cserépváraljai Furgál-völgy – II. kúp (B.4.g)

¹ Jeles: jellel ellátott, megjelölt; átvitt értelemben: különleges, kiemelkedő, egyedi.

2. KAPTÁRKÖVEK FELMÉRÉSE A TÉKA-PROGRAMBAN

Felmérés Diósdon (P.6.b)

A hazai kaptárkövek részletes felmérése az 1960-as években kezdődött, amikor MIHÁLY PÉTER bejárta az összes akkor ismert lelőhelyet, és egy egységes módszertan alapján adatait feldolgozta. Kutatásainak eredményeit különböző szakmai kiadványokban publikálta (lásd: *„Felhasznált és ajánlott irodalom”*). Az 1970-es és az 1980-as években Pest megyében újabb előfordulások váltak ismertté. A bükkaljai kaptárköveket az 1990-es évektől BARÁZ CSABA kutatta és jelentetett meg több dolgozatot. Az összes előfordulásra kiterjedő, szisztematikus terepi felmérés folyamatban van.

A Vidékfejlesztési Minisztérium szakmai koordinálásával a TÉKA-program keretében sor

került a kaptárkő-adatbázis terepi felmérésén alapuló aktualizálására, a kiemelkedő felszínalakutani és kultúrtörténeti örökségi elemnek tekinthető kaptárkövek, mint egyedi tájértékek teljes körű országos kataszterének elkészítésére. A felmérés indokoltságát – a nyilvántartás hiányosságain túl – az adta, hogy az egri Kaptárkő Természetvédelmi és Kulturális Egyesület kezdeményezte a fülkés sziklák „ex lege” védetté nyilvánítását. A terepbejárásokra 2010 őszén és 2011 tavaszán került sor. A bükkaljai fülkés sziklák felmérését a Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, valamint a Kaptárkő Egyesület szakemberei végezték.

A nyilvántartás aktualizálását az elmúlt évtizedben bekövetkezett technikai fejlődés is indokolta. A korábbi felmérések helyszínleírásai alapján több objektum igen nehezen volt azonosítható, ami komoly nehézséget okozott a terepi felmérések során. Néhány sziklacsoporthoz esetében a sok évtizedes rejtőzködés után szinte „újrafelfedezésről” beszélhetünk. Az új felmérés során alkalmazott GPS-alapú helymeghatározás a jövőben már lehetővé teszi a helyszínek egyértelmű azonosítását.

A 2010–2011. évi felmérés váratlan felfedezéseket is hozott: a pilisvörösvári Kerek-hegy északi oldalának kaptárkövén (P.10.b) új fülke került elő, a szentendrei Nyerges-hegy oldalában, a kaptárkő környezetében pedig a Keleti-Rodope (Bulgária, Raven) trák kőkultúrájához hasonló sziklafaragási tevékenységek nyomai váltak ismertté. Sajnos több lelőhely a terület-használatban bekövetkezett jelentős változások miatt nem közelíthető meg, különösen a robbanásszerű növekedésen keresztülment Diósd és Érd közigazgatási területén (lásd: „8. Hogyan őrizhetjük meg a kaptárköveket?” című fejezet).

A kaptárkövekkel kapcsolatos adatok nyilvántartására és kezelésére a *Természetvédelmi Információs Rendszer* (TIR) egyedi tájérték modulja szolgál.

Kataszterezés a szentendrei Nyerges-hegyen (P.9)

Mi az a TÉKA-program?

Hazánk táji értékeinek felmérésére 2009-ben indult el a TÉKA-program (TÉKA = TájÉrtékKAtaszer). A Vidékfejlesztési Minisztérium Környezet- és Természetvédelmi Helyettes Államtitkársága (korábbi nevén Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Természetvédelmi Szakállamtitkárság), a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kara, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központja (korábbi nevén Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat), valamint a Földmérési és Távérzékelési Intézet alkotta konzorcium elnyerte az EGT és a Norvég Finanszírozási Mechanizmus támogatását. A felmérés pályázat keretében finanszírozott megalapozó szakasza 2011 áprilisában zárult le.

A program fő szakmai célkitűzése egy *integrált táji adatbázis* létrehozása, illetve egy olyan informatikai rendszer kialakítása volt, amely képes a partnerek által kezelt, a program célkitűzéseikhez illeszkedő adatkör (egyedi tájértékek, műemlékek, régészeti lelőhelyek, védett természeti területek, Natura 2000 területek stb.) együttes nyilvántartására és kezelésére. A létrehozott információs rendszer szakmai egysége különösen a tájtervezők és kutatók számára lehet fontos adat- és információforrás. A nagyközönségi egység (www.tajertektar.hu) a széles nyilvánosság számára felhasználóbarát módon biztosítja a nyilvános adatok, információk elérhetőségét.

A TÉKA-program keretében a természet- és tájvédelemért felelős szaktárca, mint részt vevő partnernek az egyik kiemelt feladata – összhangban a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvényben meghatározott feladatokkal – az egyedi tájértékek felmérése volt. A program során 612 település korábban készült egyeditájérték-kataszterének felülvizsgálatára és 210 település új egyeditájérték-kataszterének elkészítésére került sor. A program további fontos szakmai eredménye, hogy hozzájárult az egyeditájérték-kataszterezés módszertanának fejlesztéséhez, egységesítéséhez.

A felméréshez kapcsolódóan megtörtént a felmért egyedi tájértékek egységes, elektronikus alapú adatbázisba rendezése. Az egyedi tájértékekkel kapcsolatos adatok nyilvántartására és kezelésére a Természetvédelmi Információs Rendszer (TIR) egyedi tájérték modulja szolgál, amely a TÉKA-program eredményeként lett feltöltve.

A TÉKA-program elősegíti az Európai Táj Egyezményből adódó feladataink végrehajtását is: a létrehozott integrált táji adatbázis fontos lépést jelent a tervezett természet- és tájvédelmi szempontú tájosztályozási rendszer szakmai megalapozásában, a hazai tájak új szempontú számbavételében.

Adatfelvétel a Funduklin-völgyben (P.4.b)

A Kerek-hegy dolomitszikláján (P.10.a)

3. KAPTÁRKÖVEK MAGYARORSZÁGON (RÖVID ÁTTEKINTÉS)

A kaptárkövek előfordulása nagytáji szinten az *Észak-magyarországi-középhegység*hez és a *Dunántúli-középhegység*hez köthető. Ebben a középhegységi sávban olyan kőzetek fordulnak elő, amelyek jól faraghatók, ugyanakkor a külső erőkkal szemben ellenállóak, így lehetővé tették a fülkék több évszázadon keresztül történő fennmaradását. Ezek a kőzetek természetes eredetű, gyakran bizarr formájú sziklatornyok, kisebb-nagyobb, környezetükből az erózió következtében kipreparálódott kőzetpadok formájában bukkannak a felszínre.

A fülkés sziklákkal legnagyobb számban a Bükk hegység déli előterében, a *Bükkalján* találkozhatunk: ezen a tájon eddigi ismereteink szerint –39 *előhely*hez köthetően 74 *sziklaalakzat*at felületébe 478 *fülkét* faragtak a régmúlt korok emberei.

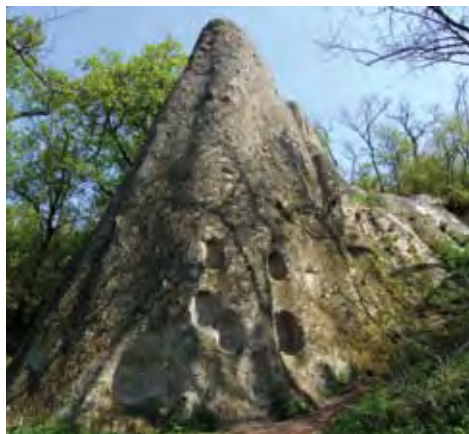
A kaptárkövek kisebb csoportja *Pest megyében* – a Tétényi-fennsík, a Budai-hegységben, a

Pilisben és a Visegrádi-hegységben – lelhető fel. Az itteni 17 *előfordulás* 31 *sziklaalakzatába* vésve 86 *fülke* vált ismertté.

A fenti két csoportosnak tekinthető előforduláson kívül néhány *szórványelőhely* is ismert. A kaptárkövek legkeletibb előfordulása az abaújszántói Hömpörgő-völgy Ördög-sziklája (B.1.; 5 fülke). A Medves-vidéken is található egy előfordulás, a Salgótarján közelében emelkedő Pécs-kőn (4 fülke). A csákvári Haraszt-hegyen 2007-ben vált ismertté 2 fülke. A Balaton-felvidéken két, jellegében különböző előfordulás ismert: a tihanyi Óvár-hegyen (Barátlakások, 1 fülke) és a balatonkenesei Part-főn (Tatárlikak, 1 fülke).

Hazánk ismertté vált fülkés sziklái közül eddig 56 *előfordulás* 105 *sziklaalakzatán* 567 *fülke* *topográfiai felmérése* történt meg².

Ezek részletes felsorolását az 1. táblázat tartalmazza.

Cserépváraljai Mangó-tető – Nagy-kúp (B.4)

Diósdí Szidónia-hegy – I. szikla (P.6.a)

² Csak azokat a fülkés sziklákat soroljuk a kaptárkövek közé, amelyek fülkéinek topográfiai felmérése a MIHÁLY PÉTER által kidolgozott szempontrendszer és módszer alapján megtörtént. Az összesítésben figyelembe vettük a topográfiai szempontból még nem felmért előfordulásokat is. Az összesítés tartalmazza továbbá a MIHÁLY PÉTER által 1963-ban felmért és dokumentált érdi Mecseki úti fülkés sziklát (P.5.b) és a Nagy-Bábaszék északkeleti oldalában (Szőlő-tető) lévő kaptárkövet (B.4.e) is, amelyek időközben elpusztultak.

A kaptárkövek kutatásának rövid története

A kaptárkövekkel tudományos munkájuk során sokan kerültek közvetve vagy közvetlenül kapcsolatba, de csak kevesen mélyedtek el igazán vizsgálatukban.

A kaptárkövek első alapos kutatója, ismerője BARTALOS GYULA volt, aki az 1885-ben és 1891-ben megjelentetett tanulmányaival lerakta a kaptárkő kutatás alapjait. Az egri történész pap álláspontja szerint a kaptárkövek – amelyeket ő „sziklalobrok”-nak nevezett – síremlékek lehettek.

A kőfülkék topográfiai feldolgozását SAAD ANDOR miskolci orvos kezdte meg. KÖREK JÓZSEF régésszel cserépváraljai és szomolyai fülkés sziklák előterében ásatásokat is végzett. Tanulmányaiban a fülkéket a sziklaméhészettel hozta összefüggésbe (SAAD A. 1963, 1966, 1972).

Az 1960-as években MIHÁLY PÉTER az összes akkor ismert kaptárkő-lelőhelyet bejárta, és egységes módszertan alapján feldolgozta. Kutatásainak eredményeit az 1970-es években különböző szakmai kiadványokban publikálta (MIHÁLY P. 1975, 1976, 1978–79). Később is több új előfordulást fedezett fel, illetve mások híradása alapján járt be először, és dolgozott fel tudományos igényességgel. A Pest megyei előfordulásokat érintően részt vett a 2010-ben, a TÉKA-program keretében történt terepi felmérésekben, és az adatok új szempontok szerinti rendszerezésében. A kaptárköveket és a fülkéket egységes kódrendszerbe helyezte, ami még napjainkban is használatos. A fülkéket kezdetben a méhészkedéshez kötötte, később a kultikus rendeltetést sem zárta ki. Fontos megjegyezni, hogy kaptárfülkéknek csak azokat a fülkéket nevezi, amelyek peremén – az épségben lévőknél még jól láthatóan – bemélyedő keret fut körbe, s széleiken néhol lyukak is kivehetők.

BARÁZ CSABA több új kaptárkő-lelőhelyet felkutatót és leírt. Egy Mihály Péterrel közösen publikált tanulmányban összegezték a Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkövek topográfiai eredményeit, és a fülkék tipologizálása alapján a rendeltetésük azonosítására tettek kísérletet (BARÁZ Cs. – MIHÁLY P. 1995–1996). A bükkaljai kaptárkövekről – vázlatos országos kitérítéssel – a legteljesebb tanulmányt állította össze (BARÁZ Cs. 2000). Részt vett a 2010-ben és 2011-ben, a TÉKA-program keretében történt terepi felmérésekben, és az adatok új szempontok szerinti rendszerezésében. A különböző szempontú hazai vizsgálatok összevetése és a külföldi tanulmányutak (Bulgária – Rodope, Törökország – Anatólia) tapasztalatai alapján a kaptárköveknek kultikus rendeltetést valószínűsít.

Bartalos Gyula – A kaptárkő kutatás kezdetén

BARTALOS GYULA 1839. június 15-én az Abaúj megyei Szepsiben született. Középiskoláit Rozsnyón végezte, majd 1854-től az egri papnevelő intézetben tanult. 1861-ben szentelték pappá, de mivel sokat betegeskedett – érseke, Bartakovics Béla támogatásával – 1871 őszén Olaszországba ment gyógyulást keresni és tanulni. 1879-ben Rómában a San Apollinare főiskolán megszerezte a kánonjogi doktori fokozatot, ugyanitt klasszikus régészetet is hallgatott. Sokat publikált egyházpolitikai értekezéseket, „lelképásztorkodási cikkeket”, szertartástani fejtegetéseket, az itáliai reneszánsz művészetét és az olasz irodalmat elemző dolgozatokat, verseket, színműveket, valamint történelmi, régészeti és nyelvtudományi tanulmányokat.

Az 1890-es években több régészeti ásatást végzett az ország különböző pontjain: például a jászdózsai Kápolna-halmon, az Országos Régészeti és Embertani Társulat megbízásából a tardi Tatár-dombon és – Jósza Andrással közösen – a szabolcsi földvárban. Hazánkban ő végezte el az első szakszerű sáncátvágást. 1898–1899 fordulóján feltárta az egri Szépasszony-völgy melletti honfoglalás kori temetőt.

Bartalos leginkább a „védelmi vonalak”, a „gyepük” nyomait kutatta. Részeredményei alapján megjelent monográfiája végkövetkeztetése, hogy a különböző népek által kiásott sáncárok-szakaszokat az avarok egységes rendszerre építették ki (ezek lennének szerinte a Karoling-kori forrásokban, Annalesekben említett avar hringek), melyek később, az Árpád-korban gyepeként funkcionáltak, és néhány hadi eseménynél fontos szerepet is betöltöttek. A hosszanti sánc-árkok (Csörsz-árkok), illetve a jobbára természetes földtani képződményeknek bizonyuló hegyvidéki „ördögátrak”, „kőgarádok” mellett figyelmét nem kerültk el a „győrvárak”, „gyűrűvárak”, „kőrsáncok”, „halmok” sem, melyeket ma földváraknak (sáncváraknak, földhalom-váraknak vagy kővár felé hajló átmeneti formáknak: *kisváraknak, történelemnélküli váraknak*) nevez a szakirodalom.

Kutatásaiban a kaptárkövek jelentették az „ariadnéi fonalt”. 1885-ös és 1891-es tanulmányaival Bartalos rakta le a kaptárkő-kutatás alapjait. A vakablakos kövekről, fülkés sziklákról – „a Mátra és Bükk hegyében levő őskori síremlékeknek tartott bálvány és ún. kaptárkövekről” – írt értekezését az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1891. január 27-i ülésén olvasták fel, s ezt követően megválasztották a társulat rendes tagjává.

1. táblázat. A magyarországi kaptárkövek listája

	Lelőhely neve	Település	Kód-jelzés	Fülkés sziklák száma	Fülkék száma	Kőzet	Természet-védelmi oltalom
Bükkalja (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Heves megye)							
1	Kecske-kő	Kács	B.2	1	3	dácittufa	nv
2	Ablakoskő-völgy, Karud alja és árnyék (Kő-kötő)	Tibolddaróc	B.3	1	6	riolit és dácit ártufa	nv
3	Setét-völgy	Cserépváralja	B.4.a	1	5	riolit és dácit ártufa	nv
4	Koldustaszító	Cserépváralja	B.4.b	1	6	riolit és dácit ártufa	NP
5	Köves-lápa, Karud délnyugati oldala	Cserépváralja	B.4.c	2	11	dácittufa	NP
6	Nagy-Bábaszék	Cserépváralja	B.4.d	1	12	dácittufa	NP
7	Nagy-Bábaszék, Nyúl-völgy oldal	Cserépváralja	B.4.f	1	1	riolittufa és tufit	nv
8	Furgál-völgy	Cserépváralja	B.4.g	5	32	riolit és dácit ártufa	nv
9	Csordás-völgy	Cserépváralja	B.4.h	5	31	riolit és dácit ártufa	NP
10	Mangó-tető (Nagykúp, Kiskúp)	Cserépváralja	B.4.i	1	30	riolit és dácit ártufa	NP
11	Vén-hegy	Cserépváralja	B.4.j	2	3	dácittufa	nv
12	Ördögtorony (Mész-hegy)	Cserépfalu	B.5	1	3	riolit és dácit ártufa	NP
13	Hintó-völgy	Bogács	B.6	1	5	riolit és dácit ártufa	nv
14	Vén-hegy (Kaptár-rét / Kaptár-völgy)	Szomolya	B.7.a	8	117	riolit és dácit ártufa	oTT
15	Ispánberki-tető	Szomolya	B.7.b	3	7	dácittufa	nv
16	Gyűr-hegy	Szomolya	B.7.c	1	4	dácittufa	nv
17	Csobánka	Szomolya	B.7.d	1	4	dácittufa	nv
18	Farkas-kő (Pocem)	Noszvaj	H.1.a	1	1	riolit és dácit ártufa	nv
19	Dóc	Noszvaj	H.1.b	2	5	dácittufa	nv
20	Pipis-hegy	Noszvaj	H.1.c	1	2	dácittufa	nv
21	Cakó-tető	Eger	H.2.a	4	36	riolit és dácit ártufa	hTT
22	Mész-völgyi szikla	Eger	H.2.b	1	6	riolit és dácit ártufa	nv
23	Mész-hegy déli sziklacsoport	Eger	H.2.c	3	22	riolit és dácit ártufa	hTT
24	Nyerges-hegy keleti oldala	Eger	H.2.d	1	7	riolit és dácit ártufa	hTT
25	Nyerges-hegy nyugati oldala	Eger	H.2.e	2	24	riolit és dácit ártufa	hTT
26	Pajdos	Eger	H.2.f	1	9	riolit és dácit ártufa	nv
27	Betyárbújó (Öreg-hegy)	Egerszalók	H.3.a	1	1	riolittufa és tufit	hTT
28	Menyecske-hegy	Egerszalók	H.3.b	2	4	riolittufa és tufit	hTT
29	Bányaél (Kő-tető)	Demjén	H.4.a	1	23	riolit és dácit ártufa	hTT
30	Hegyeskő-tető	Demjén	H.4.b	5	11	riolit és dácit ártufa	hTT
31	Ereszvény-völgy	Demjén	H.4.c	3	25	riolit és dácit ártufa	nv
32	Remete-völgy	Demjén	H.4.d	1	6	riolit és dácit ártufa	hTT
33	Szent-völgy	Egerbakta	H.5	1	3	riolittufa és tufit	nv
34	Rozsnaki-völgy	Sirok	H.6.a	1	1	riolittufa	nv
35	Törökasztal	Sirok	H.6.b	1	3	riolittufa	hTT
36	Vizes-völgy	Ostoros	H.7.a	1	1	riolittufa és tufit	nv
37	Tag-gödör	Ostoros	H.7.b	2	5	riolit és dácit ártufa	nv
38	Bába-szék és a Hosszú-járó közötti vízmosás	Tard	H.8	1	2	riolittufa	oTT
Bükkalja összesen:				73	477		

	Lelőhely neve	Település	Kód-jelzés	Fülkés sziklák száma	Fülkék száma	Kőzet	Természet-védelmi oltalom
Pest megye (Budai-hegység, Pilis, Tétényi-fennsík, Visegrádi-hegység)							
1	Holdvilág-árok	Pomáz	P.1.a	2	9	dácittufa	NP
2	Kő-hegy déli oldala	Pomáz	P.1.b	1	3	dácittufa	NP
3	Kecske-hegy	Budakeszi	P.2	1	9	dolomit	nv
4	Kő-hegy déli oldala	Biatorbágy	P.3.a	3	10	lajtamészke	nv
5	Öreg-hegy nyugati oldala	Biatorbágy	P.3.b	1	1	szarmata (sós-kúti) mészkő	nv
6	Kálvária-hegy északkeleti oldala	Sóskút	P.4.a	1	2	szarmata (sós-kúti) mészkő	nv
7	Funduklin	Sóskút	P.4.b	2	4	szarmata (sós-kúti) mészkő	nv
8	Kopasz-hegy déli oldala	Érd	P.5.a	4	10	szarmata (sós-kúti) mészkő	hTT
9	Szidónia-hegy nyugati oldala	Diósd	P.6.a	6	20	szarmata (sós-kúti) mészkő és lajtamészke	nv
10	Rádióadó és a Gizella út közötti völgy	Diósd	P.6.b	3	4	szarmata (sós-kúti) mészkő	nv
11	Fehér-hegy északnyugati oldala (Jenői-torony)	Pilisborosjenő	P.7	1	4	dolomit	NP
12	Alsó-Jegenye-völgy	Solymár	P.8	1	2	hárshegyi homokkő	nv
13	Nyerges-hegy	Szentendre	P.9	1	1	dácittufa	NP
14	Kerek-hegy déli oldala	Pilisvörösvár	P.10.a	1	4	dolomit	hTT
15	Kerek-hegy északi oldala	Pilisvörösvár	P.10.b	1	1	dolomit	hTT
16	Vörös-hegy (Vércse-szikla)	Pilisvörösvár	P.10.c	1	1	dolomit	hTT
Pest megye összesen:				30	85		

Szórványelőfordulások							
1	Ördög-szikla	Abaújszántó	B.1	1	5	riolit ártufa	nv
2	Pécs-kő	Salgótarján	N.1	1	4	bazalttufa és breccsa	hTT
3	Barátlakások (Óvár-hegy)	Tihany	V.1	1	1	bazalttufa	TK
4	Tatár-likak (Part-fő)	Balatonkenese	V.2	1	1	homok, kőzetliszt, agyag	hTT
5	Haraszt-hegy	Csákvár	F.1	1	2	dolomit	TK
Szórványelőfordulások összesen:				5	13		
Magyarország összesen:				108	575		

Korábbi nyilvántartásokban szereplő, a legutóbbi felmérés óta elpusztult előfordulások							
1	Nagy-Bábaszék, Szőlő-tető	Cserépváralfa	B.4.e	1	1	dácittufa	
2	Mecseki úttól Ny-ra emelkedő fülkés szikla	Érd	P.5.b	1	1	szarmata (sós-kúti) mészkő	

Megjegyzés: a dőlt betűvel jelölt előfordulások fülkéi topográfiai szempontból nincsenek felmérve

Természetvédelmi oltalom: NP = nemzeti park, TK = tájvédelmi körzet, oTT = országos jelentőségű természetvédelmi terület, hTT = helyi jelentőségű természetvédelmi terület, nv = nem védett

4. DOLOMIT, SÓSKÚTI MÉSzkő, RIOLITTUFA – A KAPTÁRKÖVEK GEOLÓGIÁJA

A fülkék kifaragására jellemzően a könnyen faragható, ugyanakkor állékony, viszonylag tartós kőzeteket választották készítőik. Ilyenek az üledékes és a vulkáni törmelékes kőzetek között fordulnak elő. A kőzettani feltételekkel összefüggésben a fülkés sziklák legnagyobb sűrűségben a Bükkalján, illetve a Tétényi-fennsíkon, a Budai-hegységben, a Pilisben és a Visegrádi-hegységben fordulnak elő. Érdemes megjegyezni, hogy ezidáig, a fülkefaragás szempontjából kedvező adottságúnak tekinthető Börzsönyből és Mátrából kaptárkövet nem ismerünk.

A Budai-hegység, a Pilis és a Vértes kaptárkő-előfordulásai üledékes eredetű kőzetekhez kötődnek. A legidősebb kőzetfajta, amelyben faragásokat találunk, a felső-triász időszak sekélytengerében, lagúnáiban képződött *dolomit*

(Fődolomit Formáció), melyben jól látható az üledékképződés ciklikussága során kialakult pados-algalemezes szerkezet. A kőzetanyagból a válogató erózió hatására több helyen dolomit-tornyok, sziklafalak keletkeztek. Ezekbe mélyítették a *Budakeszi*, *Pilisborosjenő* és *Pilisvörösvár környéki* fülkéket. Érdekesség, hogy a dolomitra települő dachsteini mészkőben már nem találunk fülkéket. Középidőszaki és eocén kori kőzetekben kaptárkőről nem tudunk, bár a szépvölgyi mészkő faragásra alkalmas lenne. Ez természetesen nem zárja ki, hogy korábban voltak fülkék, azok azonban mára már teljesen elkoptak. Az oligocén kor főleg agyagos üledékeit (tardi agyag, kiscelli agyag) sem találták faragásra alkalmasnak a fülkék készítői. Az alsó-oligocén tenger partszegélyén, sekélyebb részein lerakódott, kovás, ritkábban meszes kötőanyagú *durva- és finomhomokkő* (Hárshegyi Homokkő Formáció) faragásra szintén alkalmas volt. A sárgás, vöröses színű kőzetben egy helyen, a *solymári Alsó-Jegenye-völgyben* ismertek fülkék.

A Budai-hegység déli elvégződésénél lévő *Tétényi-fennsíkon* miocén kori mészkővekben találunk fülkéket. Az alsó-miocén kori budafoki homok után lerakódott kárpáti korú kavicsrétegekre a bádeni emeletben sekélytengeri, zátonyoltos, ősmaradványokban (vörösalga, kagylók, csigák, tengeri sünök, korallak) igen gazdag *lajtamészkő* (Lajtai Mészkő Formáció) települt. *Biatorbágy* és *Diósd környékén* ismerünk e kőzetben fülkéket.

A felső-miocén szarmata emeletében a tenger sótartalma lecsökkent, így eltűntek a korallak, tengeri sünök, és csak egyes kagyló-, csiga- (*Cerithium*) és mészvázú egyséjtű (foraminifera) fajok birkóztak meg a szélsőséges körülményekkel. A Budai-hegységben és a Tétényi-fennsíkon a *szarmata* (más néven *sóskúti*) *mészkő* (Tinnyi Mészkő Formáció) nagy

A pilisborosjenői Jenő-torony (P.7)

Diódsdi Rádióadó melletti völgy mészkősziklája (P.6.b)

A pomázi Kő-hegy dácittufa sziklái (P.1.b)

vastagságban és területi elterjedésben van jelen. Ebben a likacsos, porózus, könnyen faragható kőzetben találjuk a *biatorbágyi Öreg-hegy*, a *sóskúti Kálvária-hegy*, a *Funduklin* kaptárköveit, valamint az *érdi és diódsdi fülkék* legnagyobb részét. A sóskúti mészkő viszonylag jó fagyálló tulajdonságai miatt Budapest kedvelt építő és díszítő kővévé vált. Sóskút, Érd és Diósd környéki bányászata a XVIII. században vett nagy lendületet. Ezekből a bányákból szállították a kőanyagot többek között az Országház, a Citadella, a Magyar Tudományos Akadémia székházának építéséhez, sőt került innen anyag a londoni parlamenthez is. A felszíni bányászatot – a fertőrákosi kőfejtőhöz hasonlóan – föld alatti kamrák kialakításával is folytatták. Ezek a bányászathoz kötődő emlékek a fent említett három település közigazgatási területén a fülkés sziklák közvetlen környezetében találhatók.

A legfiatalabb üledékes kőzet, melyet a fülkefaragók felhasználtak, a Pannon-tó felső-miocén korú homokos, kőzetlisztes, agyagos rétegsora (Tihanyi Formáció) volt. A Balaton mellett lerakódott tömegei a tó hullámverése miatt alámosódtak, többször megcsúsztak, magaspartok képződtek. *Balatonkenesén* a magaspart kőzetfalában írtak le fülkéket.

A mai Észak-magyarországi-középhegység sávjában az alsó-miocén korszakban nagy erővel meginduló, majd a középső- és felső-miocénben többször fölerősödő vulkáni tevékenység bőven szolgáltatott kőzetanyagot a kaptárkövekhez.

A Visegrádi-hegységben a miocén bádeni emeletében képződött Börzsöny–Visegrádi Formáció-csoport vulkáni rétegsor alsó részét a *holdvilágárki dácittufa* (Holdvilágárki Dácittufa Formáció) alkotja. Ez a freatomagmás (gőzrobbanásos), valamint horzsakő-, hamuár (ignimbrit) képződésű kőzet főként dácitos, alárendeltebben andezites összetételű, főként tufa anyagú, kisebb részben durvább vulkáni törmeléket tartalmaz. Ebbe mélyesztették a *pomázi Holdvilág-árok és Kő-hegy*, valamint a *szentendrei Nyerges-hegy* fülkéit.

A Bükkalján szinte az összes miocén kori vulkáni tufában találunk fülkéket. A máig tisztázatlan vulkáni centrumból származó vulkáni tufák klasszikus beosztású hármas tagolása ma már nem teljesen tartható, de még mindig jó eligazodást biztosít a tufaszintek között. A Mátrában és Bükkalján a miocén ottnangi emeletében (kb. 20 millió éve) szárazföldre lerakódott, vastagpados biotitos, horzsaköves *riolit és dácit ártufával* (ignimbrittel) indult meg a vulkáni tevékenység (alsó riolittufa, Gyulakeszi Riolittufa Formáció). A nagy területi elterjedése miatt jó szintjelző kőzetet meglehetősen kiterjedten, *Eger, Demjén, Noszvaj, Bogács, Tibolddarác, Ostoros és Cserépváralfa* környékén használták faragásra.

A kárpáti emeletben újrakezdődő, majd a bádeni emeletben (16–17,5 millió éve) kiteljesedő újabb tufaszórás hozta létre a világosszürke, szürkésfehér vagy rózsaszínes-lilásvörös *dácittufát* (középső riolittufa, Tari Dácittufa

Formáció). Rétegzetlen, ignimbrites, pelletes (tufagalacsinos) és rétegzett vízi lerakódású képződményei egyaránt jellemzőek. Uralkodóan ártufa kifejlődésű, horzsakőlapillás, fiammés, erősen összesült változatokkal. Kémiai összetétele a riodácitostól az andezitodácitosig változik. Keménysége miatt nem volt túl kedvelt, de *Kács*, *Szomolya*, *Noszvaj*, *Cserépváralja* határában néhány fülke ebbe a kőzetbe mélyült.

A Bükkalján a tari dácittufa fedőjében szereplő valamennyi, uralkodóan savanyú összetételű vulkáni törmelékes kőzetet a Harsányi Riolittufa Formációba sorolnak (ez tartalmazza a régi elnevezésű ún. felső riolittufát is). A tari dácittufa kimaradása esetén közvetlenül települ a gyulakeszi riolittufára. Elsősorban hullott, lavina-, freatomagmás (gömbkonkréciós, tufagalacsinos) és áthalmazott riolittufa-tufit változatok építik fel a formációt. A vulkáni működésnek ez a szakasza kisebb-nagyobb szünetekkel a bádeni emelet fiatalabb részétől a pannóniai emelet elejéig tartott. A radiometrikus vizsgálatok szerint a formáció kora 14,6–13,5 millió év közé esik. *Egerszalók* és *Egerbaktá környéki* előfordulásokban találunk kaptárköveket, valamint *Cserépváralja* és *Ostrosor határában* is előfordulnak fülkék ebben a kőzetben. A Sirok környéki kaptárkövek tufájának besorolása mind a mai napig vitatott: a legújabb felfogás szerint a bádeni emeletben képződött *gyöngyössolymosi riolit tufaváltozatának* tartják (Gyöngyössolymosi Riolit Formáció).

Horzsaköves riolittufa szikla a Mész-völgyben (H.2.b)

Néhány szórványos fülke-előfordulás köthető még a vulkáni tufákhoz. A Tokaj–Zempléni-hegyvidéken lévő abaújszántói Ördög-sziklát a Hegyaljai Vulkanit Formációcsoport kb. 12 millió éves Szerencsi Riolittufa Formációja építi fel, amely *hullott tufa* és *ártufa* jellegű is lehet. A legfiatalabb vulkáni kőzetek a balaton-felvidéki és medvesi bazaltok és tufáik. A *tihanyi barátlakások* fülkéit a Tapolcai Bazalt Formáció (3–7,3 millió év) bazalttufa-rétegeinek falába, a salgótarjáni Pécs-kő óriás „vakablakait” a Salgóvári Bazalt Formáció (1,3–5,3 millió év) *durvatufájába*, *breccsájába* faragták.

Összességében megállapítható, hogy a fülkék egykori faragói nem földtani képződményhez ragaszkodva választották ki alkotásaik helyszínét. Egyszerű gyakorlati okok vezették őket: a *kőzet könnyű faraghatósága és tartóssága*. A bükkaljai vulkáni területeken található fülkék-nél látható, hogy a mállékony, feratomagmás (hullott, nem összesült) tufákat és az erősen összesült ignimbriteket kerülték, bár utóbbiakban néhány fülke előfordul. Durvatörmelékes vulkáni agglomerátumokban sem találunk fülkéket, helyettük az egyveretűbb dácit- és andezittufák részesültek előnyben (Pilis, Visegrádi-hegység). Kivételnek mutatkoznak a Salgótarján melletti Pécs-kő bazalt-tufa, -agglomerátumba faragott fülkék és a tihanyi barátlakások hasonló képződményei. A lajtamész-kő és a szarmata mészkő – az összetételben mutatkozó különbség ellenére – faraghatóság és állékonyság tekintetében a tufákhoz hasonlít. Keménysége alapján a sorból a dolomit lóg ki. Állékonysága jónak mondható, de megmunkálhatósága eltér az említett tufákétól. A dolomitra a választás valószínűleg ásványos összetételéből következő ridegsége miatt esett, amely tulajdonsága következtében fülkék faragására alkalmasabb volt, mint a környezetében található mészkövek. A hárshgyi homokkő szilárdságban és faraghatóságban a keményebb tufákhoz hasonlít. Érdekes kivételnek számít a balatonkenesei magaspárt homokos, kőzetlisztes, agyagos kőzete.

5. DOLOMITTORNYOK, KÖGOMBÁK, TUFAKÚPOK – A KAPTÁRKÖVEK, MINT FELSZÍNFORMÁK

A kőzettani sokszínűségből adódóan a kaptárkövek megjelenése felszínalkotásban szempontból is változatos. A Budai-hegység és a Pilis dolomitból álló térszínein a fülkék jelentős részét a környezetükből a válogató erózió hatására kipreparálódott dolomittornyok oldalában találjuk (pl. pilisvörösvári Vércse-szikla, pilisborosjenői Jenői-torony). Máshol – például sósókúti Funduklin területén (P.4.b) vagy a diósi Rádióadó és Gizella út közötti völgyben (P.6.b) – a hegyek meredek oldalain kibukkanó kőzetpadok kínáltak lehetőséget a mélyedések kifelegesítésére. Elhelyezkedésüket tekintve egyedi a Holdvirág-árok fülkéi, mivel azokat egy feltételezhetően római kori kőfejtő falába mélyítették. A Pest megyei előfordulásokhoz képest egységesebb képet mutatnak a bükkaljai kaptárkövek, mivel az itteni riolittufa térszíneken a fülkéket legnagyobb számban a völgyoldalakból kipreparálódott tufakúpok oldalába faragták.

A bükkaljai tufakúpok kőzettani, ásványos és kémiai összetételükben nem térnek el közvetlenül környezetüktől, alapjuktól. A válogató lepusztulás során feltételezhetően a keményebb, ellenállóbb részek maradnak meg, formálódnak gerincekké, tornyokká. Az összesült ártufák (ignimbritek) esetében elképzelhető, hogy a képződés során a hőmpolygó tufaár hőtartal-

ma nem egyenletesen oszlott el, ennek megfelelően az összesülés mértéke sem volt teljesen homogén. Így az egységesnek látszó kőzetben az *összesülés mértékének megfelelően kialakulhattak keményebb, az erózióval szemben ellenállóbb részek*, melyek a kúpok, kiemelkedő sziklaformák képződésénél szerepet játszhattak.

A tufakúpok kiformalódásában fontos szerepe van a riolittufa felszínét beborító *kéregnek*, ami a csapadékvíz, a levegő és az élő szervezetek hatására jön létre (BORSOS B. 1991). A kémiai mállás során az esővíz, a talajvíz a bennük levő oldott ionokkal bontja, oldja a kőzetet, a felületi leöblítés (areális erózió) révén pedig a kevésbé ellenálló agyagosabb részek elhordódnak, az ellenállóbb anyagok visszamaradnak, s kemény kéreggé állnak össze. Ez a kéreg a talajtakaróból kihámozódott kőzet csupasz felszínén is tovább vastagszik, erősödik. Ha súlyánál fogva nagy foltokban leválik a kötömről, az üde felületen újból megkezdődik a kérgesedés folyamata. A kemény kéreg hozzájárul a sziklaalakzat életének meghosszabbításához is.

A bükkaljai tufa anyagú sziklakúpok nagy része völgyoldalakban emelkedik, *magasságuk 1,5–22 méter között változik*. Legnagyobb számban a *völgyoldalak délnyugatra néző lejtőin* találhatók meg, s a völgy túlsó oldalán gyakran nincs pár-

Dolomit anyagú sziklavonulat a Kerek-hegyen (P.10.a)

A siroki Törökaszta faragott tufatornya (H.6.b)

jük. Itt van meg a kúpkőképződés legideálisabb feltétele. A napsütés lehet az a meghatározó tényező, aminek hatására megindul a kergesedett riolittufa-felszín kopárosodása, talajvesztése. A Nap a déli-délnyugati oldalakat melegíti fel legintenzívebben, ennek következtében ezek a lejtők a legszárazabbak, itt a leggyérebb a növényzet, leghevesebb a talajtakaró eróziója.

A kibontódott csupasz kőzetfelszínen, a lejtő felső szakaszán a felületi leöblítés, a lejtő meredekebb szakaszán a barázdás (lineáris) erózió a jellemző. A laza, porló tufán ágas-bogas barázdált felszín fejlődik ki: ez a mély eróziós barázdák és árkok együttese az ún. badland-felszín. A könnyen pusztuló tufából nem keletkezik kúpforma, ahhoz keményebb kőzet és az a bizonyos kéreg szükséges. A nagyméretű kopárokból a lejtőleöblítés és a vonalas erózió következtében gerincekkel tagolt lejtők, majd kúppalástokkal, kannelúrákkal, csúcsokkal váltakozó sziklakitűbúvások jönnek létre.

Ahol a kőzettömeget törésvonalak járkák át, ott szeszélyes alakzatokkal bír, erősen tagolt felszín alakult ki. Ilyen például Eger mellett a Mész-hegy déli lejtőjének sziklacsoportja (H.2.c.II.) és a Nyerges-hegy nyugati oldalán található kaptárkő (H.2.e). A szomolyai Vén-hegy délnyugati oldalának (Kaptár-völgy) IV., V. és VII. számú sziklái törésvonalakkal annyira felszabdaltak, hogy inkább lehet őket szabálytalan sziklavonulatnak tekinteni, mint kúpköveknek. A törések nem meghatározó tényezői a

formák kialakulásának, de befolyásolják annak morfológiai jegyeit.

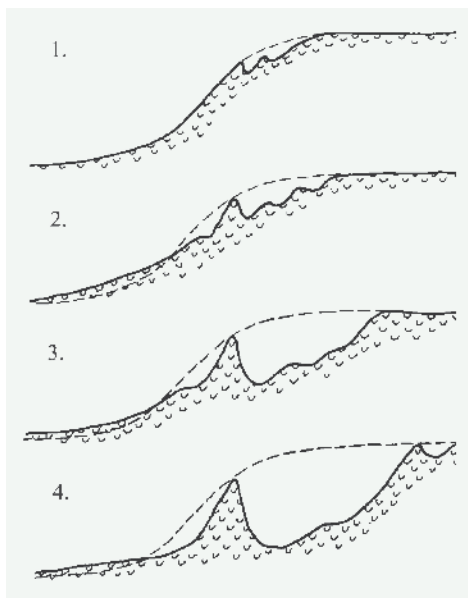
Ahol a szerkezeti mozgások nem tördelték össze a kőzetet, ott a lecsurgó csapadékvíz mély árkokkal fél és negyed kúppalástokká alakítja a sziklafalat. Erre a Cakó-tető IV. sziklatömbje szolgáltat szép példákat (H.2.a). A lejtőleöblítés miatt a kőzetfelszín egyre hátrál, a kiugró ormok magányos kúppá válnak, melyeket keskeny nyereg köt össze a lejtővel: ilyen például a Mangó-tető Nagykúpja (B.4.i). Az enyhén lejtős térszínen lekerékített, domború kúpsorok jöhetnek létre, mint amilyen a mészh-hegyi I. számú szikla (H.2.c).

A Furgál-völgyben látható kaptárkövek a kúpkőképződés végső állomását (érett stádiumát) mutatják. A IV. számú kúpnál még felfedezhető a sziklát a lejtővel összekötő nyak, de a kúpkő maga már lealacsonyodott, a hegy felé eső oldala meredekebbé vált. Az I., II. és V. számú kaptárköveknél már a nyereg is hiányzik, csakúgy, mint a cserépfalui Ördögtorony (B.5) vagy a csordás-völgyi tufakúpok esetében (B.4.h.I. és II.).

A kaptárkövek fejlődésének a növényzet nélküli felszínek kedveznek. Az ilyen fedetlen térszíneken a folyamat zavartalanul halad előre, a formák folyamatosan fejlődnek. Ezek a feltételek a pleisztocén jégkorszakok során általánosak voltak. Mára – a csapadékosabb és melegebb éghajlatnak köszönhetően – a hegyoldalak beerdősültek, így a kaptárkövek fejlődése lelassult, de nem állt meg. Kialakulásuk, majd pusztulásuk napjainkban is tart.

A Cakó-tető két riolittufa sziklafala Eger határában (H.2.a)

1. ábra. A kúpkövek fejlődése (a szaggatott vonal az eredeti felszínt jelöli) (forrás: MARTONNÉ ERDŐS K. 1998)

A csordás-völgyi II. számú tufakúp a kúpkőképződés érett stádiumát mutatja (B.4.h)

Fontos kihangsúlyozni, hogy a fülkék faragásához – a holdvilág-árki és néhány más előfordulás kivételével – leginkább *természetes eredetű sziklaképződmények* szolgáltak alapul. Korábban többen – például BARTALOS GYULA, MARTUS FERENC, KOLACSKOVSKY LAJOS – feltételezték, hogy a sziklákat, kúp alakú köveket is az ember faragta ki. Több esetben bizonyossá vált, hogy a fülkéken túlmenően maguk a sziklák is valóban magukon hordozzák az ember formaalakító tevékenységének nyomait (pl. az egri Nyerges-hegy nyugati sziklavonulata, a siroki Törökasztal). A sziklafelszíneken több helyen egyéb faragványokat is találunk. A fülkés sziklák egyéb faragványait a „Kaptárkövek egyéb faragványai” című keretes részben mutatjuk be részletesen.

Csak találgatni lehet, hogy felszínalakítási szempontból mennyire volt tudatos a fülkefaragók helyszínválasztása. Ami biztosan állítható, hogy a fülkés sziklák között számtalan olyan van, amely *bizarr megjelenésével, monumentális*

méretével a mai embert is lenyűgözi. Különösen látványosak például a pilisvörösvári Vércse-szikla, a pilisvörösvári Kerek-hegy déli oldalának és a pilisborosjenői Jenő-torony dolomitornyai, a pomázi Kő-hegy gombasziklája vagy az egri Nyerges és Mész-tető, a cserépváraljai Nagy-kúp tufakúpjai. Több esetben a sziklák elnevezése is utal az érdekes formára (pl. Kőorr, Bálványkövek, Gomba-szikla, Nyerges, Ördögtorony, Ördög-szikla) vagy a nagy méretre (Nagykúp).

Az egri Nyerges-hegy nyugati oldala – a névadó szikla (H.2.e)

6. KIK, MIKOR ÉS MIÉRT FARAGTÁK A FÜLKÉKET? – EGY REJTÉLY MEGOLDÁSRA VÁR

A kaptárfülkék rendeltetésével kapcsolatban számos feltevés, elmélet született. A sziklák megfaragásának okát, a fülkék rendeltetését azonban ma még nem ismerjük: a „Kik? Mikor? Miért?” kérdésekre még nem tudunk megnyugtató válaszokat adni. A kérdések megválaszolásában különböző szakterületek képviselői működtek közre, illetve különböző módszerekkel próbálták „vallatni” a sziklákat.

A kaptárkövek fülkéi

A hazánkban előforduló több mint félezer (pontosan: 567 db) topográfiai szempontból felmért fülke tulajdonságait a következőképpen foglalhatjuk össze.

A téglány alakú vakablakok alapja általában vízszintes, de néha kifelé lejt, ritkán kávéja is van. Oldalai fölfelé kissé összetartanak, tehát a fülkenyílások felfelé elkeskenyednek, felül enyhén lekerekítettek, boltozottak, néhány esetben csúcsívesen záródnak. Boltozatuk, mennyezetük legtöbbször hátrafelé lejt. Sokszor a hátsó fal szélesebb, mint a nyílásperem.

A topográfiai felmérések adatai alapján a fülkék átlagosan 60 cm magasak, 30 cm szélesek és 25–30 cm mélyek. A fülkék mérete a következő szélső értékek között van:

- nyílásmagasság közepén: 30–100 cm;
- nyílásszélesség alul: 15–60 cm;
- alapmélység közepén: 5–50 cm.

A fülkék peremén – az épségben lévőknél még jól láthatóan – *bemélyedő keret* fut körbe, széleiken néhol lyukak is kivehetők. A fülkék keretelésére már BARTALOS GYULA, a kaptárkövek első kutatója is felfigyelt: „*mind-egyik fülke körül, ahol csak a sziklaoldal el nem málolt, világosan kivehető a keretek nyoma és a széleken három centiméternyi ékelt lyukak vannak, a keret közepe táján pedig závárnak helye.*” (BARTALOS GY. 1885. 353.) Mindez arra mutat, hogy a fülkéket lefedték, a fedlapot a lyukakba vert ékekkel rögzítették. A keretnyommal rendelkező fülkék rendszertelenül helyezkednek el a sziklafalakon. MIHÁLY PÉTER csak a keretnyommal rendelkező fülkéket tekinti kaptárfülkének, illetve azokat a megkopott fülkéket, fülkenyomokat, amelyek környezetében ép, keretnyomos fülke található.

6.1. A FÜLKÉS SZIKLÁK A NÉPHAGYOMÁNYOKBAN

A néprajzi gyűjtések a legtöbb kaptárkövet rejtő Bükkalján gazdag hagyománykincset tártak fel ezekről a gyakran bizarr formájú sziklaképződményekről. Gazdag gyűjtemény áll rendelkezésre arról, hogy a szomolyai lakosok miként vélekednek a kaptárkövek eredetéről, a fülkék rendeltetéséről.

Az egyik Eger környéki hagyomány szerint a kaptárkövek egy Szent István korabeli pogány-lázadás emlékét idézik fel: az elesett vezérek („kapitányok”) hamvait helyezték a fülkékbbe.

KUBINYI FERENC 1865-ben szomolyai úti beszámolójában ezt írta: „*A népmonda szerint Szomolya területén egykor csehek tanyáztván, a kérdéses fülkében méheket tartottak. Innen a fülkék kaptár neve.*” (KUBINYI F. 1865. 452.). De ezt „*értekező mesének*” vélte. Alább így folytatja: „*A husziták vagy kelyhesek eleinte barlangokban és rejtkehelyeken, sűrű erdőkben, titokban tartották istentiszteletüket. A szomolyai Kaptár-völgy is rengeteg erdővel levén egykor körülvéve, ily titkos helyül szolgálhatott. Mások szerint a fülkéket egyes remeték készítették, egyes pártfogók emlékezetére.*”

Fülkék a szomolyai VII. számú kaptárkövön (B.7.a)

Hogy a fülkék rendeltetése egyházi volt, az egyik fülkéből lerajzolt kereszt mutatja.”

BARTALOS GYULA (1885. 349.) is kritikával fogadta a minden bizonnyal itt hallott népi felfogást, miszerint: „A köznép, mely a pillanat hatása alatt okoskodik, a fülkékről kaptár köveknek mondja e sziklákat, szerinte ezek a régi ember méhesse lettek volna, mintha kőben és árnyékos oldalon lagnék a méh.” (BARTALOS G. 1885. 349.).

KOLACSKOVSZKY LAJOS is lejegyzett két hagyományt: „Oroszi, cserépváraljai gazdaember szerint a hegyeskövek (azaz kaptárkövek) még a török időkből valók; méhesek voltak valaha. A köpiüket a vakablakokba illesztették belé. Süttő János, szomolyai lakos, ugyanígy gondolkodik azzal a különbséggel, hogy a kaptárkövek nem a törökök, de a latorvári csehek méhesei voltak.” (KOLACSKOVSZKY L. 1934. 221.).

SAÁD ANDOR 1972-ben ezt írta: „Az 1930-as években több öreg szomolyai lakos szerint a fülkékben méhészkedtek.” (SAÁD A. 1972. 113.).

VIGA GYULA is lejegyzte, hogy a falubeli idős emberek 1984. évi gyűjtései során hogyan vélekedtek a kaptárkövekről. Általában a törökök hozták kapcsolatba azokat, akik a fülkéket különféle eszközök, fegyverek tárolására használták, vagy imádkoztak a köveknél. „Csak kevesen gondolják, hogy a fülkéeknek kapcsolatuk lehetett a méhészettel, holott általános a kaptár, kaptárkő elnevezésük.” (VIGA GY. 1985. 46.) Fontos megállapítása, hogy a kaptárkövek a lakosság

Kaptárkövek, bálványkövek, köpüskövek – a fülkés sziklák elnevezése

A fülkés sziklákat eredetileg a szomolyai lakosok nevezték „kaptárkövek”-nek. Eger környékén a „vakablakos kövek” kifejezést használták, máshol a „köpüskövek”, „bálványkövek”, „püspöksüveg” elnevezés is ismert. Egyes sziklák elnevezése is igen beszédes: Ördögtorony, Ördög-kő, Nagy-Bábaszék, Nyerges, Királyszéke, Kösárkány.

A fülkés sziklák első alapos kutatója, ismerője BARTALOS GYULA (1886–1900) legkövetkezetesebben az „emlékszikla”, „emlékkő” kifejezéseket használta, de találkozunk nála a „sziklabor”, „faragott sziklacsoport”, „vakablakos emlékszikla”, „megalith kövek” és „köpüskő” elnevezésekkel is. Később – SAÁD ANDOR kutatásainak és tanulmányainak köszönhetően – vált a legelterjedtebbé, közismertté a „kaptárkő” kifejezés. Később ezen a néven említik tanulmányaikban a kaptárkövek rejtélyének megoldásán fáradozó kutatók is, így KUBINYI FERENC (1865), BARTALOS GYULA (1885, 1891), KLEIN GÁSPÁR (1939), SAÁD ANDOR (1963, 1966, 1972), MIHÁLY PÉTER (1975, 1976, 1978–1979, 1995–1996, 2000) és BARÁZ CSABA (1995–1996, 1999, 2000).

életmódjában az emlékezetben nem játszanak igazán szerepet, nem hozhatók kapcsolatba a település kontinuos népességével. Igaz egészében nem is vonatkoztathatók el a vidék újkori kőfaragó kultúrájának tradícióitól.

6.2. MIT MUTATNAK A RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK?

A kaptárkövek titkának felfedésére eddig viszonylag kevés régészeti feltárást végeztek, s azok is kevés leletanyagot szolgáltatottak.

A sziklaméhészeti rendeltetés legmeghatározóbb képviselője SAÁD ANDOR miskolci orvos és KOREK JÓZSEF régész az 1960-as évek elején végzett ásatást cserépváraljai és szomolyai kaptárkövek előterében. A cserépváraljai Nagy-kúp előteréből két darab XI–XII. századra datált edénytöredék (hullámvonalas kerámia) és egy karddarab (magasabb szintről pedig üvegdarab és egy kovácsoltvas mécstartó) került elő. Szomolyán, az V. sziklavinulaton lévő természetes hasadék mentén kialakult, ember nagy-

Az ún. Király széke (IV. szikla) fülkéi (B.7.a)

A szomolyai Vén-hegy V. sziklája (B.7.a)

A pomázi Holdvilág-árok – Nagyszikla (P.1.a)

A pomázi Holdvilág-árok – Nagyszikla (P.1.a)

ságú üreg feltöltésében és annak előtérben XIV–XV. századi kerámiatöredéket találtak. A szerény leletekből messzemenő következtetéseket vontak le a fürlék használatának idejére vonatkozóan: „... a fürlék i. sz. után a XI–XV. században voltak használatban.” (SAÁD A. 1963. 87.). Fontos megjegyezni, hogy ezek a leletek csak a fürlék Árpád-kori használatát – és nem kezdetét! – valószínűsítik. A tufakúp előtti kőzetfelszínbe mélyítve csatornákat, több kisebb és egy nagyobb (60 x 40 cm széles és 70 cm mély) mélyedést találtak. Nehéz azonosulni KÖREK véleményével, aki szerint „valószínűleg vízfelfogó és tároló berendezéssel állunk itt szemben, amely a méhészettel lehetett kapcsolatban.” (SAÁD A. 1963. 86.)

A Holdvilág-árok fürlék szikláinak környezetében SASHEGYI SÁNDOR pomázi amatőr helytörténész 1941-ben feltárást végzett, amelynek szakmai irányítását GALLUS SÁNDOR, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze vette át. Később FÜLÖP ZOLTÁN (1962–1964), ERDÉLYI ISTVÁN és VÉRTESY GYÖRGY (1963–1964, 1966), majd MIHNAI ATTILA, MIHÁLY PÉTER és TÓTH ATTILA (1981) kutatta a Nagyszikla előterét és környezetét. A Holdvilág-árokban zajló ásatások, régészeti kutatások részletes elemzését 1999-ben ERDÉLYI ISTVÁN és MIHÁLY PÉTER végezte el (ERDÉLYI I. 1999, MIHÁLY P. 1999). A Holdvilág-árok Alapítvány kezdeményezésére a szentendrei Ferenczy Múzeum (REPISZKY TAMÁS) szakmai irányításával jelenleg is folyik a terület régészeti feltárása. A 2001-től újrainduló kutatások számos eredménye közül egyet emelünk ki: a keleti sziklafal alatti 2003-as szelvény területéről előkerült egy Kr. u. II–III. századi, római oltárkő tagolásának és arányainak megfelelően kifaragott oszlop, ami – más leletekkel egyetemben – a sziklafal római kori kőfejtőként történő értelmezését erősíti. A Holdvilág-árokban lévő fürlék kifaragásával kapcsolatban ez a lelet adja meg legegyszerűbb módon a „terminus post quem”-et, azaz azt az időpontot, amely után a fürlék kifaragása megtörténhetett.

A fülkés sziklák rejtélyének megoldásában még fontos szerepe lehet a régészeti feltárásoknak. Különösen akkor, ha a sziklák jelenleg talajszint alatt lévő részén újabb fülkék kerülnének elő, esetleg annak eredeti „tartalmára” utaló nyomokkal.

6.3. FÜLKEPERIODIZÁCIÓS VIZSGÁLATOK

A fülkefaragás, fülkehasználat idejének és a készítőik kilétének meghatározásához a fülkék egymáshoz való viszonyának elemzésével, illetve a fülkék állapotának összehasonlításával kaphatunk támpontokat.

Az egri Nyerges-hegy nyugati oldalán emelkedő I. sziklavonulat (H.2.e) délkeletre néző falán sorakozó fülkék (1–11. számúig) és fülkenyomok (B, C, D és F) nagyjából összefüggő, tagolatlan (homogén) felületen helyezkednek el, így alkalmasnak mutatkoztak a periodizációra, relatív kronológia kialakítására (BARÁZ Cs. 2000/a; 2000/c). A fülkeperiodizáció elkészítését nagyban segítette a riolittufa felszínének kérgesedése (lásd: „5. Dolomittornyok, kőgombák, tufakúpok – a kaptárkövek, mint felszínformák” című fejezet).

A vizsgálatok eredményei szerint a Nyerges-hegy nyugati részén húzódó kaptárkő-vonulat egymással összevethető fülkéi három karakteresen elkülönülő generációt képviselnek, azaz három nagyobb fülkefaragási periódus mutatható ki. A fülkék faragási sorrendjét nagyon nehéz megállapítani, de néhány esetben bizonyos periodizációra mód nyílik. A nyergesi fülkéket *nem egy időben készítették, kifaragásuk több ritmusban történt. A különböző periódusok között több évtized, sőt évszázad is eltelt.* A bükkaljai kaptárköveknél gyakorolt tevékenység, a fülkékhöz kötődő rítus szűk egy évezreden át tarthatott, a feltételezett kultikus tevékenység három nagyobb ritmusa a következőképpen illeszthető be az abszolút időszámításba:

- első generáció: Kr. u. 5–6. század (Kr. u. 400–550 között) – hunok, szarmaták kora;

Az egri Nyerges nyugati oldala – 7., 6., 5. fülkék (H.2.e)

- második generáció: Kr. u. 7–8. század (Kr. u. 670–800 között) – avarok (onogurok) kora;
- harmadik generáció: Kr. u. 10–14. század (Kr. u. 900–1300 között) – magyarok kora;
- a harmadik generációhoz tartozó legépebbek: Kr. u. 1500-as évekig.

Az összes bükkaljai előfordulás alapján ehhez annyit érdemes hozzátenni, hogy nagy valószínűséggel az első fülkéket jóval a nyergesi első generáció megjelenése előtt – nem elképzelhetetlen, hogy akár egy évezreddel azelőtt, a vaskor elején – faragták ki. Ezek korának megállapítása azonban még további alapos vizsgálatokat igényel.

6.4. KAPTÁRKÖVEK

A KÁRPÁT-MEDENCÉN TÚL – NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A fülkés sziklák rejtélyének megoldásában segítségre lehet az „azonos analógiák” bővítése, azaz a keretes fülkék más vidékeken történő keresése és az analógiákhoz társuló adatok bevonása.

A hazai előfordulásokon kívül fülkés sziklák Eurázsia számos helyén ismertek: a Mediterráneumtól Kisázsiaán át a Kaukázusig, sőt az Altájig (a Hovd-folyó völgyéig). A legközvetlenebb analógiák – a magyarországi kaptárkövekhez leginkább hasonló fülkés sziklák – a Balkán-félszigeten lelhetők fel: Bulgáriában a Provadii-platón (Madara, Roják) és a Rodope hegységben (lásd: „Trák kultikus sziklák a Rodope hegységben” című keretes rész).

Trák kultikus sziklák a Rodope hegységben

A kaptárkövek eredetét kutatva van egy másik vonal, amin el kell indulnunk – elrugaszkodva a koraközépkortól –, az pedig az agrián nép nyomozása. A történelemtudomány BONFINI Egerre vonatkozó adatait nem kezeli kellő súllyal, pedig állításai mögött tények láncolata húzódik. BONFINI Egert a *metanaszták* vagy *jászok* tartományába helyezi és a város alapítóját, illetve névadóját a Rodope hegység mellől előzőtt *agrianes* nevű *trák-illír* eredetű népben nevezi meg (BONFINI, A. 1581.). Már STRABON Geographika című művében tudósít a Balkánon élő *agrianes* nevű *illír* néptörzsről.

Felvetődik tehát a kérdés, hogy kik lehettek az agriánok és mikor érkezhettek vidékünkre? Régebbi népnek kellett lenniük az Kr. e. I. század vége felé Alföldre települő szarmata jazigoktól, ha igaz a bizánci forrásokat jól ismerő BONFINI azon állítása, hogy a jazigok kiűzték Eger mellől a trák-illír földművelőket.

Kr. e. 730-tól erősödik meg a trák-kimmer törzsek inváziója a Fekete-tenger északi előtere felől s ez egybeesik a *preszkíta* bevándorlásokkal (*mezőcsáti csoport*). Az Eger városa fölött magasodó felsőtárkányi Vár-hegyen éppen ebben az időben, az időszámítás előtti VIII. században (az ún. HaB₃ periódus elején) épült meg a Kyjatice-kultúra telepének erősítése. A későbronzkori-koravaszkori földvár sáncának létrehozása a *preszkíta* mezőcsáti csoport beáramlásának első hullámaival függhet össze. Hogy a védművet ellenük építették-e meg vagy maga az újonnan érkező népcsoport emelte, nehéz eldönteni. Mindenesetre a felsőtárkányi leletek között megjelennek a *badabagi-besut-besarábiai-bulgáriai* eredetű kerámiaformák, díszítménytípusok. Sőt, ez a nép ismerte a vasat, *trák-kimmer* fegyverzetet és löszerszámokat használt (D. MATUZ E. 1991-1992. 5-81.).

A második megoldási kísérletünk egy hadjárathoz kapcsolódik. I. Dareiosz perzsa uralkodó Kr. e. 513-ban átkel az Al-Dunán és behatol a *szkiták* földjére, akikről ugyan vereséget szenved, de a hadmozdulat a Balkánról

trák népeket késztetett elvándorlásra. A régészet szerint ekkor, az Kr. e. V. századtól a Kárpát-medencében és a Balkánon egységes színezetű kultúra található. A rómaiak ezen a területen trák nyelvű törzseket említenek. Talán ebben az időszakban érkeztek az agriánok a Bükkaljára...

Mindenesetre a kaptárfülkéket készítő népesség kutatása terén döntő lehet ez a bulgáriai vonal is. A Rodope hegység trák kultikus fülkéit, melyeket a bolgár kutatók szerint *urnatemetkezésre* használtak a Kr. e. I. évezredben, fontos analógiának tekintjük, nem kizárt a kapcsolatot a mi kaptárfülkéinkkel.

Bulgáriában a sziklás hegycsúcsok oldalába sűrűn egymás mellé faragták a 80–100 cm magas, álló trapéz alakú fülkéket. Például a Keleti-Rodope hegységben található Sveta Marina csúcsán egy trák erődtámasz alatt négy sziklatömb emelkedik ki (Gluhite Kamäni azaz Süket-kő, Malko Gradište településtől délnyugatra a Gorata gerincén), amelyekbe sziklasírokat faragtak, oldalaikba pedig több száz trapéz alakú fülkét, amelyekbe a trák *Odrüsz* törzs az elhunytak hamvait helyezte. Ugyanítt sziklába vájt lépcsők vezetnek a csúcásra, ahová a kultikus szertartásokhoz szükséges áldozati ajándékokat vitték. Az odrüszok jelentős *megalitkultúrát* teremtettek, amelyet a Szakar-, a Keleti-Rodope és a Sztrandsza-hegység *dolmenjei* és *sziklasírjai* szemléltetnek. A régészek a trákiai megalit emlékeket – a dolmeneket, sziklába faragott sírokat, fülkéket – az Kr. e. XII. és VI. század közé helyezik, és kapcsolatba hozzák az ókori Napkultusszal. „A Rhodopében néhány sziklasírt olyan magasságban képeztek ki, hogy egész nap érhessek a napsugarak. Jó néhány száz thrákiai dolmen és a Rhodope néhány sziklába vájt sírja szolgált a királyok végső lakhelyéül; ezek a szoláris és khthonikus kultusz összeolvadását jelképezték, és egyben rituális áldozatok és kultikus szertartások helyeiül is szolgáltak. A számos, köből kirakott kör – a Nap ábrázolása – annak bizonyítéka, hogy az uralkodó alattvalói között elterjedt ez a kultusz.” (FOL, A. – MARAZOV, I. 1984. 35.).

Orlovi Skali (Ardino, Keleti-Rodope, Bulgária)

Parmak Kaja (Nočevo, Keleti-Rodope, Bulgária)

6.5. A FÜLKÉK LEHETSÉGES

RENDELTETÉSE – ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK

Az elmúlt évszázadban az a nézet vált elfogadottá és a közvélemény számára legismertebbé, hogy a fülkés sziklák a középkori sziklaméhészet emlékei, s a fülkében méhcsaládokat tartottak. A méhészetnek ezt a formáját vagy a honfoglaláskor a magyarsághoz csatlakozott *kabarok*, vagy egy Balkán-félszigetről idemenekült kicsiny népcsoport, az *agriánok* honosították meg a Kárpát-medence közepén. A kaptárfülkék sziklaméhészeti rendeltetését vallók legmeghatározóbb képviselője SAÁD ANDOR volt. E feltevés támogatására külföldi – mediterrán – analógiákat említett (SAÁD A. 1963). 1966-ban a Természettudományi Közlönyben megjelent ismeretterjesztő cikkének már a „Megoldott rejtély” címet adta. A kaptárfülkék fülkéinek méhészkedésre történő felhasználásával kapcsolatban azonban számos kétség felmerül.

Elgondolkodtató a fülkék égtájak szerinti változatos elhelyezkedése. A búkkaljai vizsgálatok alapján a fülkékre jellemző a délkelet-déli-délnyugati tájolás. Előfordul viszont, hogy a rendelkezésre álló déli felületet nem használják ki teljesen. Érthetetlen – ha van kitüntetett irány –, hogy a kedvező égtáj felé néző sziklafal ellenére északi, északnyugati oldalakra is véstek fülkéket, sőt árnyékos, hűvös sziklahasadékokba, vízmosások falába is. Gazdasági hasznosítás esetében az is ésszerűtlennek tűnik, hogy a fülkék rendszertelenül vannak elhelyezve a sziklafalakon, rendkívüli formagazdagságuk pedig megkövetelte, hogy mindegyikhez egyedi méretű fedlapot készítsenek. További probléma az úgynevezett sekély és keskeny fülkék megléte. Méhészeti szakértők szerint legalább 17 cm mélységű fülke szükséges ahhoz, hogy a méhcsalád közepesen fejlődjön, hogy egyáltalán átteleljen. Például a Nyerges-hegyen lévő nyugati kaptárkő néhány fülkéjének alpmélysége annyira kicsi (5, 6 és 8 cm), és a boltozataik

mélysége sem sokkal több (10, 16 és 20 cm), hogy bennük a méhtartás kockázatos lett volna. Sőt vannak olyan fülkék – az előzőek között is – amelyeknek nemcsak a hátlapja, de a keretes pereme is túlhajlik, előrebukik: 15 illetve 35 fokkal is eltérnek a függőlegestől. Az ilyen előredőlő, ferde fülkében lehetetlen a méhek számára a lépépítés.

A XI. századtól számtalan adat, írásos feljegyzés tanúskodik a méhészet meglétéről a Kárpát-medencében. Történeti feljegyzésekben olvashatunk méh vadászokról, erdei méhészekről, de a sziklaméhészetről mind az oklevelek, mind a szájhagyományok hallgatnak. Megválaszolatlan az a kérdés is, hogy miért szűnt meg a sziklaméhészet, ha volt. Egy feltételezett etnikumcsere, egy népesség elvándorlása nem ad erre kielégítő magyarázatot.

A sziklaméhészeti rendeltetés melletti egyik fontos érv, a kaptárkő elnevezés sem feltétlenül állja meg a helyét, mivel kaptár szavunk etimológiája nem megnyugtatóan tisztázott (lásd: „A kaptárkő elnevezéséről” című keretes rész), ráadásul a névadás keltezése is bizonytalan.

Az egri Cakó-tető I. sziklája – 5., 4., 3. fülkék (H.2.a)

A kaptárkő elnevezéséről

A fülkék faragásának egyik lehetséges magyarázata, hogy azokat valamilyen vallási célzattal faragták a sziklák oldalába, vagyis a kaptárkövekhez valamiféle szakralitás fűződik. Ezt az elméletet erősíti a *kaptár* szó etimológiája. A kaptár kompozitum két gyökszavát külön-külön megvizsgálva (*kap, káp* – szobor, idolum, szentkép a bolgár-török nyelvben; *kép* – forma, alak értelmű a magyarban; *tar* – honfoglalás előtti török „jövevényyszó” tor, törvény, döntés, szokás jelentéssel) arra az eredményre jutunk – a német kis kamra, rekesz értelmű *käffer*-ből történő eredeztetéssel szemben –, hogy a kaptár szavunk törvénnyel, szokással, rítussal kapcsolatos valamilyen készítmény, faragvány (bálvány) megjelölésére szolgáló ősműveltségi fogalom. Akkor pedig az *ősmagyar, avar mitológia* örökségét kell benne látnunk, s a kaptárköveket kapcsolatba hozhatjuk e népek ősi hitvilágával, a halott ősök tisztelésével.

A szomolyai Vén-hegy IV. sziklája – 39., 38. fülkék (B.7.a)

Egy másik elmélet szerint a vakablakos sziklák „*hun-magyar hősök*” vagy *nagyobb nemzetségek síremlékei*, esetleg *kelta néptörzsek* urnatemetkezési helyei voltak. Az urnatemetkezésre vonatkozó régészeti-történeti adatok Bulgáriából ismertek (lásd: „*Trák kultikus sziklák a Rodope hegységben*” című keretes rész).

A harmadik elmélet szerint a kaptárkövek kultikus helyek voltak, s a fülkékben *avar* vagy *hun* népcsoporthoz tartozó kialakítóik bálványokat vagy áldozati ételeket helyeztek el. Ezt az elméletet erősíti a kaptár szó etimológiája is (lásd: „*A kaptárkő elnevezéséről*” című keretes rész).

Szent László király 1-es számmal jelölt törvénykönyvében (1092, Szabolcs) lefektetett negyven egyházi intézkedés egyik törvénytörpntja (decr. 1. 22.) fellép a pogány szertartások ellen, megtiltja a forrásoknál, vizeknél, fáknaál, köveknél történő pogány áldozati szertartásokat: „...*quicunque ritu gentilium iuxta puteos sacrificaverit, vel ad arbores et ad fontes, et lapides oblationes obtulerit...*” – „...*aki pogány szokás/nemzetségi-nemzeti szertartás szerint kutak mellett áldozik vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visz...*”). Nem bizonyítható, de könnyen

elképzeltető, hogy a lapis szó értelmébe – mely IPOLYI ARNOLD (1854) szerint egyfajta „pogány” oltárkövet, kőoltárt jelenthet – a kaptárkövek is beletartoznak. Ezt az elméletet erősíti az a tény, hogy a kaptárkövek egy részén vagy közvetlen közelükben egyéb kőmegmunkálási jelenségekre, így a *sziklába faragott lyukakra, tál alakú mélyedésekre, csatornákra* figyeltek fel a kutatók, amelyeket a „pogány” vallásgyakorlással hoznak összefüggésbe egyes kutatók.

A fülkés sziklák rejtélyének megoldását nagyban nehezíti az okleveles adatok hiánya, a néphagyomány ellentmondásossága és a régészeti feltárások eredményeinek nem egyértelmű volta. Összességében a legtöbb negatív bizonyíték a méhészeti rendeltetés, valamint az urnatemetkezés és egyéb temetkezés mellett sorakozik. A *kultikus, áldozati célú fülkehasználatot* illetően nem fogalmazódott megkizáró ok (BARÁZ CS. – MIHÁLY P. 1995–1996). A fülkés sziklák megfaragásának okát, a fülkék rendeltetését ma még nem ismerjük: a „Kik? Mikor? Miért?” kérdésekre még nem tudunk megnyugtató válaszokat adni. A rejtély megoldásra vár!

A kaptárkövek egyéb faragványai

BARTALOS GYULA 1885-ös, kaptárköveket is bemutató tanulmányát ezekkel a gondolatokkal fejezi be (BARTALOS Gy. 1885. 362.): „Végül e szikláknak fölismerésére megemlítem, hogy a nagyobb tömbök ormán jelentékeny üreg van kivágva melyekhez merész kapaszkodó hágcsó van kivágva; ilyent láttam a Nyergesen, Czakótetőn és még többen. Kérdés, mire szolgálhatt ez üreg a sziklán? Víztartó volt? Vagy olyan szobroknak volt ott helye, mint a Krím vidéki kunpalócok kurgánjain találtak, melyeket onnan széthordott a nép és »kamenne babe«-nek nevezett? Igaz, hogy ilyféle faragott képekből, bálványokból mi egyet sem bírnak; de hát rég is elmúlt az az idő, midőn e vidéken pogány módon temetkeztek.”

Valóban, több kaptárkő csúcsába, lefaragott felületébe – itt-ott a sziklák aljába, talapzatába – különböző átmérőjű és mélységű, kerek vagy szögletes lyukak, csészeszerű vagy tál alakú mélyedések (túlfolyásos csatornával vagy anélkül), csatornaszerű árkok, kannelurák, nagyobb méretű kerek vagy szögletes gödrök, köüstök mélyülnek. A következő kaptárkövek csúcsán, tetején, oldalán láthatunk ilyen befárgásokat: Kács – Kecse-kő (B.2), Tibolddaróc – Ablakoskő-völgy (B.3), Cserépváralja – Mangó-tető (B.4.i – Nagykúp), Szomolya – Kaptár-rét (B.7.a IV. és V. szikla), Szomolya – Ispán-berki-tető (B.7.b – III. szikla), Eger – Cakó-tető (H.2.a – I. és II. szikla), Eger – Mész-hegy (H.2.c – mindhárom szikla), Eger – Nyerges-hegy Ny-i oldala (H.2.e), Demjén – Bányaél (H.4.a), Demjén – Hegyes-kő-tető (H.4.b – II. és IV. szikla), Demjén – Ereszvény-völgy (H.4.c II. és III. szikla), Sirok – Törökasztal (H.6.b), Pilisvörösvár – Kerek-hegy D-i oldala (P.10.a). Különösen izgalmasak a Nyerges-hegy, a Bányaél, a Törökasztal (H.6.b) és a Kerek-hegy szikláinak tetején lévő mélyedések.

Közelítsük meg a kaptárkövek – a sziklák felületébe faragott fülkék, lyukak, tál alakú mélyedések, csatornák – mibenlétét a „pogány” vallásgyakorlás sajátosságai felől. Ehhez a kísérlethez pedig IPOLYI ARNOLD Magyar Mythológiája (1854) ad segítséget.

Áld, áldozat. „Az isteni tisztelet kitűnő jelensége az áldozat, az istenségnek nem csupán szóval, de tettel, ajándékkal tisztelése.”

Szent helyek. „Hogy őskorunkban hasonlóan (t. i. mint a szkitáknál, a szabadban) végeztetett az isteni tisztelet alkalmilag választott bizonyos helyeken, nemzetünk költőző, vándor, barang élete gyaníttatja; hogy az ily helyek az ősi természetvallási tisztelethez alkalmazva választottak, a természetem tiszteletet feltételezi; mint ezt emlé-

keink is tudják még. László törvénye tiltja még a források, vizek, fák s kövek melletti pogány áldozatokat...”

Oltár. Az áldozati szertartások elvégzésére oltárokat állítottak, lapos oldalú, különleges köveket alkalmazva. Nagy valószínűséggel „László törvényeiben is a köveknél áldozás eltiltása egyenesen ilyen oltárkövekre vonatkozik”. Középkori okiratokban, határjelentésekben gyakran szerepelnek oltárkövek, menedékkövek, bálványkövek.

Bálvány. „Voltak-e bálványaink is? Valószínűleg. A kő, melyen az állati véres áldozat leölettetett, szétvágatott, s az áldománál asztal és tálu szolgált; s az, mely a halott sírját jelölte, nem csak oltárrá lesz, de idővel bálvánná emelkedik, az oltár és sír felett álló alakká képeztetik.”

Néző. A később bálványokká magasztosult oltárköveken a táltosok, garaboncosok, deákok, a pogány idők tudós szerzetei, papjai – kiket boncosoknak is hívtak – végezték szertartásaikat. A boncos elnevezés IPOLYI szerint arra figyelmeztet bennünket, hogy „ők valóban talán pogány vallásunk azon bélnézői, az állatok béléből jóslók, kifről krónikáink... még emlékeznek.” A táltosok, mágusok, bölcsek, jósok, bűvösök, bájosok, varázslók, bélnézők, huybanézők, áldozatnézők, oltáron nézők különböző elnevezések, melyek a régi, pogány magyarok papjait jelölik.

A tufakúp egy részének csúcsába faragott lyukakra, tálszerű mélyedésekre, lefolyókkal kiképzett köüstökre tekintve mintegy megelevenednek a régmúlt idők kultikus szertartásai. A cserépváraljai Mangó-tető Nagy-kúpja alatt, a riolitufa alapzatba vágott csatorna és gödrök is ilyen céllal készülhettek, nem pedig csupán csapadékvíz elvezetésére, tárolására szolgáltak. Az IPOLYI ARNOLD által ismertetett vallási cselekmények, áldozatbemutatók ha nem is bizonyítékot, de kielégítő magyarázatot szolgáltatnak ezen mélyedések rendeltetésére, és közelebb vihetnek a kaptárkövek rejtélyének megoldásához.

A siroki Törökasztal felületébe faragott mélyedés (H.6.b)

7. A KAPTÁRKÖVEK TERMÉSZETVÉDELMI JELENTŐSÉGE

Vércse-szikla (P.10.c)

A Kerek-hegy faragott teteje (P.10.a)

Fülkék a Pipis-hegyen (H.1.c)

A „kaptárkövek” a magyar tájak különleges természeti értékei, s egyben rejtélyes kultúrtörténeti emlékei.

A fülkéket hordozó sziklaalakzatok egy része – különösen a budai-hegységi dolomittornyok és a bükkaljai tufakúpok – magukon hordozzák az adott formátípus típusjegyeit, amelyek alapján kialakulásukra lehet következtetni, illetve azok bemutatását is lehetővé teszik. Az érintett formátípusok típuselőfordulásaiként ezek a sziklák felszínalakítási értéket képviselnek. Felszínalakítási szempontok különösen figyelemre méltóak a pilisvörösvári Kerek-hegy és Vércse-szikla, valamint a pilisborosjenői Jenőitorony dolomittornyai, a Bükkalján pedig az egri Cakó-tető és Mész-hegy, a szomolyai Vén-hegy tufatornyai.

Több sziklával az érintett kőzettípus típusfeltárása, így tudományos és oktatási-nevelési jelentősége alapján földtani szempontból is értéket képvisel.

A kaptárkövek természetes sziklaalakzatai magukon hordozzák az ember formaalakító tevékenységének sajátos és ugyanakkor rejtélyes nyomait is. Az ebből adódó kultúrtörténeti (régészeti, néprajzi) jelentőség – tekintettel annak nemzetközi szinten is értelmezhető ritkaságára – a fülkés sziklák természeti jelentőségénél is nagyobb mértékű.

A budai-hegységi dolomittornyok és a bükkaljai tufakúpok az érintett tájak markáns tájképi elemei, amelyek bizarr megjelenésükkel, monumentális méreteikkel a mai embert is lenyűgözik.

A fentiekből adódóan a kaptárkövek a magyar tájak összetett – természeti és kultúrtörténeti – örökségi elemei. Az utókor számára történő megőrzésük alapvető fontosságú.

8. HOGYAN ŐRIZHETJÜK MEG A KAPTÁRKÖVEKET?

A TÉKA-program keretében elkészült kaptárkő-adatbázis a korábbi – az 1960-as és 70-es években készült – kataszterhez képest kevesebb objektumot tartalmaz. Egyes fülkés sziklák az elmúlt évtizedekben sajnos *elpusztultak*. Az érdi Mecseki utcai előfordulás környezetét például felparcellázták, és a terület új tulajdonosa úgy bővítette ki – illegálisan – a telkét, hogy a völgy peremén lévő fülkés sziklákat betemetette. Vajon szándékos pusztításról vagy tudatlanságból elkövetett károkozásról van szó? Ennek a kaptárkőnek a sorsa szempontjából sajnos már mindegy. Diósd és Érd közigazgatási területén – ahol a fülkés sziklák egy részét az elmúlt évtizedekben szinte „elnyelték” a robbanásszerűen növekedő beépített területek – más sziklacsoporthoz is magánterületre kerültek, ezért egy részüket a felmérés során már nem sikerült azonosítani. Vajon megvannak még, vagy ezek is a mecseki utcai előfordulás sorsára jutottak?

Egyes még megmaradt fülkés sziklák *erősen veszélyeztetettek*. A budakeszi Kecske-hegy, a diósi Szidónia-hegy és a sóskúti Kálvária-hegy kaptárkövein több fülke a *bányászatnak* esett áldozatul. A Kecske-hegyen a bánya újrainyitása a teljes sziklacsoporthoz, s rajta a fülkéket felemésztheti. Többfelé – például a biatorbágyi Kő-hegyen és a cserépváraljai Furgál-völgyben – *újkori bevésések* nyomai rombolják a „helyszeltemét”. Az egerbaktai Szent-völgy egyik szokatlanul keskeny fülkéjét – archív fényképek tanúsága szerint – átfaragták, kiszélesítették.

Egyes emberi tevékenységekkel, így például az illegális feltöltéssel, a bányászattal és az átfaragásokkal szemben a kaptárkövek utókor számára történő megőrzése szempontjából fontos lépés lehet a kaptárkövek védetté nyilvánítása. Mi is a jelenlegi helyzet a fülkés sziklák jogi védettsége terén?

Egyes fülkés sziklák *védett természeti területen* helyezkednek el, így jelenleg is jogszabályi

Érd kertvárosa több kaptárkövet „elnyelt”

A megrongált Király széke Szomolyán (B.7.a)

Kőfejtő a Kecske-hegyen (P.2)

A Szidónia-hegy II. számú sziklája 1963-ban ...

... és 2011-ben (P.6.a)

védelem alatt állnak (lásd: 1. táblázat). Több sziklacsoporthoz tartozik a Bükk Nemzeti Park (pl. cserépváraljai Nagykúp és Kiskúp, csordás-völgyi és karudi kaptárkövek, cserépfalu-i Ördögtorony) és a Duna–Ipoly Nemzeti Park (pl. pomázi Holdvirág-árok és Kő-hegyi fülkés sziklái, szentendrei Nyerges-hegyi fülkés sziklái) védett természeti területén.

Hazánk legtöbb fülkés sziklacsoporthoz tartozik a szomolyai kaptárkövek (117 db fülke) 1960-ban kimondottan kultúrtörténeti jelentősége miatt nyilvánították védetté országos jelentőségű természetvédelmi terület formájában. A jogi védelem – a fülkés sziklák jelentőségének elismerésén túl – az 1958-ban megkezdett kőfejtés leállítását is szolgálta, amelynek érdekében több kutató – köztük SAÁD ANDOR – felszólalt.

Érdekes a Pest megyei fülkés sziklák jogi védelmének helyzete. Ezek a sziklacsoporthoz tartoznak 1981-től – HALÁSZ ÁRPÁD kezdeményezésére – megyei szintű védelem alatt álltak. A rendszerváltás után azonban a védelemnek ez a formája megszűnt, a természetvédelmi oltalmat az újonnan létrejött települési önkormányzatoknak kellett (volna) megerősítenie. Az érintett települések önkormányzatai közül mindössze Érd tett eleget ennek a kötelezettségnek, és erősítette meg önkormányzati rendelettel 2006-ban a közigazgatási területén lévő kaptárköveknek a természetvédelmi oltalmát. Vajon a többi önkormányzat miért nem alkotta meg a helyi szintű védelemhez

szükséges önkormányzati rendeletet? Fontos hangsúlyozni, hogy a hatályos jogszabályok és a védeltségi szint csökkenésének tilalmára vonatkozó alkotmánybírósági határozat alapján az összes Pest megyei előfordulás jogilag védettnek minősül. Ezt a települési önkormányzatoknak helyi rendeletben kötelessége megerősíteni. Helyi szintű természetvédelmi oltalom alatt áll a Kerek-hegy (két kaptárkövel) és a Vércse-szikla is, amelyet Pilisvörösvár Város Önkormányzata – a dolomitömböt körülvevő 200 m-es sugarú körben lévő erdőterületekkel együtt – 1997-ben védetté nyilvánított.

A TÉKA-program keretében elvégzett felmérésnek köszönhetően a kaptárkövek felkerültek hazánk egyedi tájértékeiről készülő szakmai listára, így a jövőben egyedi tájértékként való védelmükre is lehetőség adódik.

2011 tavaszán a Kaptárkő Természetvédelmi és Kulturális Egyesület a kaptárkövek „ex lege” védelem alá helyezését kezdeményezte. A kezdeményezés felkarolása azt jelentené, hogy minden kaptárkő-előfordulás külön védetté nyilvánítási eljárás lefolytatása nélkül jogi védelmet kapna, hasonlóan a barlangokhoz, víznyelőkhez, lápokhoz, szikes tavakhoz, kunhalmokhoz, földvárakhoz és az 5 liter/perc értéket meghaladó vízhozamú forrásokhoz (Tvt. 23. § (2) és (3) bekezdés).

Sajnos a jogi védelem önmagában nem biztosíthatja a fülkés sziklák utókor számára történő

Tájrehabilitációs munka a Kaptár-völgyben (B.7.a)

fennmaradását. A legtöbb fülke ugyanis a külső erők, így a víz és a fagy hatására folyamatosan erodálódik, pusztul. A fülkés sziklák természetes erodálódása elleni védekezés módja nagy fejtörést okoz a szakembereknek, megnyugtató megoldás nem ismert. Több helyen – így például az abaújszántói Hömpörgő-völgyben és a szomolyai kaptárköveknel a folyamatot az akác terjedése gyorsítja, amely gyökereivel a legkisebb sziklarepedésbe is behatol, és akár néhány év alatt is szétfeszíti az egyébként is repedezett kőzetet. A folyamatot az akác terjedésének megakadályozásával, az agresszív fafaj visszaszorításával lehet lassítani.

A kaptárkövek tényleges megőrzésében fontos szerepet játszhat természeti és kultúrtörténeti jelentőségüknek, megőrzésük fontosságának megismertetése a nagyközönséggel. Ezt a célt szolgálja a bükkaljai kaptárköveket felfűző, az egyes előfordulásokat tájékoztató táblák és kiadványok segítségével bemutató „Bükkaljai Kő-út” tematikus útvonal.

Sajnos a Pest megyei kaptárköveket és a szórványelőfordulásokat az érintett tájak lakosai tapasztalatunk szerint alig ismerik, így itt gyakoribbak a nem szándékos károkozások is. A kaptárköveknek a környezetükben élőkkal történő megismertetése, a lakosság környezeti szemléletének formálása fontos szerepet játszhat ezeknek a rejtélyes képződményeknek a hosszú távú megőrzésében.

Tájdíjas program a bükkaljai kőemlékek megőrzésére és hasznosítására

Európa táji változatosságának és tájértékeinek megőrzése érdekében a kontinens több országa 2000-ben írta alá az Európai Táj Egyezményt, amely hazánkban a 2005. évi aláírást követően 2008-ban lépett hatályba. A nemzetközi egyezmény végrehajtásának egyik kiemelkedő jelentőségű programja az Európa Tanács Táj Díjának adományozása. A 2009-től kezdődően két évente adományozásra kerülő díjjal a helyi önkormányzatok és társadalmi szervezetek által a táj fenntartható tervezése, kezelése és/vagy védelme területén végzett kiemelkedő tevékenységeket ismeri el az Európa Tanács.

Hazánkban a táj egyezmény végrehajtásáért felelős tárcák 2008-tól kezdődően eredményes együttműködést alakítottak ki a tájdíj program hazai végrehajtására. Az érintett minisztériumok az Európa Tanács Táj Díja adományozását megelőző évben nemzeti szintű pályázatot írnak ki az európai szintű versenyre történő felterjesztésre. A pályázat célja az, hogy a nemzetközi megmérettetésben minden alkalommal az arra legérdemesebb és legesélyesebb pályázat vehessen részt hazánk képviselőjében.

A 2010. évi nemzeti szintű tájdíj pályázatot a Kaptárkövi Természetvédelmi és Kulturális Egyesület „A Bükkalja kiemelkedő természeti és kultúrtörténeti értékeinek védelme” címmel beadott pályaműve nyerte. Az első helyezéssel az egyesület elnyerte a jogot, hogy képviselje hazánkat az Európa Tanács Táj Díja 2011. évi pályázatán. Az egyesület programja a bükkaljai táj kiemelkedő természeti és kulturális örökségi elemeinek, a kaptárköveknek és egyéb kőemlékeinek a megőrzésére, fenntartható módon történő hasznosítására irányult. Az egyesület által elvégzett, az értékvédelemről a turizmusfejlesztésig terjedő széles tevékenységek köréből kiemelkedett a kaptárkövek akácmentesítése, valamint a „Bükkaljai Kő-út” tematikus út létrehozása. Az egyesület kezdeményezte a kaptárkövek „ex lege” védelem alá helyezését, szakemberei részt vettek az ezt megalapozó szakmai anyag elkészítésében.

A táj egyezményről, a tájdíjról, valamint a 2011. évi nemzeti szintű pályázaton eredményesen szerepelt pályaművekről – köztük a Kaptárkövi Egyesület tájvédelmi munkájáról – bővebben olvashat a táj egyezmény magyar nyelvű weboldalan:

www.termeszetvedelem.hu/tajegyezmey

9. „KAPTÁRKŐ-TÁR” – KAPTÁRKÖRÖL KAPTÁRKÖRE

Bükkaljai táj riolittufa sziklákkal

9.1. BÜKKALJA

A bükkaljai kaptárkövek áttekintése során a mai ismereteinket összevetjük BARTALOS GYULA adataival, amelyeket két tanulmányából (1885, 1891), valamint a Heves megye őskora című munkájából (1909) és kéziratos naplójából (1886–1900) merítettünk. Ennek különös indokoltságát az adja, hogy az elmúlt több mint egy évszázad alatt számtalan kaptárkő elpusztult, fülkék tömege vált a kőbányászat áldozatává.

Kecske-kő-tető (B.2)

B.2	Kács – Kecske-kő-tető, Kecske-kő
-----	----------------------------------

A Kács keleti határában emelkedő riolittufatömbön mindössze 3 db rossz állapotú fülke és 3 db alakatlan fülkenyom látható. BARTALOS még több és jobb állapotú fülkét számolhatott itt össze: „Kácson a kecske-malom tájékán szép darabok láthatók” (BARTALOS Gy. 1891. 138.). Naplójában Kecske-kő néven említi a vakablakos követ.

Ablakoskő-völgy (B.3)

B.3	Tiboldaróc – Ablakoskő-völgy (Karud alja és árnyék)
-----	---

„Tibold-Darócson már alig ismerhetők fel” – írja BARTALOS (1891. 138.) a Karud-hegytől északkeletre húzódó alacsony riolittufa vonulatról, amelyen 6 db fülke van. MIHÁLY PÉTER (1979) felvetette annak lehetőségét, hogy BARTALOS nem ezt a lelőhelyet ismerhette, hanem a falu barlanglakásos részén láthatott erősen elkopott fülkéket. Naplójából viszont kiderül, hogy járhatott az Ablakoskő-völgyben, a Szentés-hegy, Szentkereszt-bérc környékén, mert a Szentés nevű helyet, mint régészeti lelőhelyet tünteti fel jegyzetében.

Koldustaszító (B.4.b)

B.4.a	Cserépváralfa – Setét-völgy
-------	-----------------------------

B.4.b	– Koldustaszító
-------	-----------------

B.4.c	– Köves-lápa (Karud délnyugati oldala)
-------	--

B.4.d	– Nagy-Bábaszék
-------	-----------------

B.4.f	– Nagy-Bábaszék – Nyúl-völgy oldal
-------	------------------------------------

B.4.g	– Furgál-völgy
-------	----------------

B.4.h	– Csordás-völgy
-------	-----------------

B.4.i	– Mangó-tető (Nagykúp, Kiskúp)
-------	--------------------------------

B.4.j	– Vén-hegy
-------	------------

Cserépváralja határában 10 lelőhelyen 20 kaptárkövet ismerünk, amelyek összesen 132 fülke számolható össze. A kaptárkövek zöme kúp formájú, köztük impozáns méretűek is vannak, nem csoda, hogy BARTALOS is többször felkereste a környéket és csodálattal szólt a sziklákról: *„Legszébbeket azonban Cserépvár körül találtam Cserépváralja határában vagy tizenkét darab ily emlékkövet lehet találni, leginkább a Mangó és Karud környékén és a Hintó-völgy irányában, egyik kiválóan nagy a vár aljában, melynek kettős csúcsa és nyeregbe vágott gerincze van; csak ez egy sziklán huszonnyolcz fülkét olvastam meg.”* (BARTALOS GY. 1891. 188–139.) BARTALOS tizenkét emlékköve megtalálható Cserépváralja környékén, sőt mivel több is van, azonosításuk csak következtetéssel oldható meg. Az 1887-es naplóbejegyzése Cserépváralján régészeti leleteket említ a kaptárköveknél, a *„Pulykófarkon”* és a *„Sötét-völgyben”* (1886–1900. 30.). A Setét-völgy (B.4.a) délnyugati oldalában húzódó sziklavonulaton 5 db kaptárfülke található. A Pulykófark lokalizálásában PESTY FRIGYES (1988) helynévgyűjteménye ad felvilágosítást. Ebben Cserépváralja dűlőinek elnevezései vannak felsorolva, méghozzá a község nyugati határrészétől indulva az óramutató járásával megegyező irányban haladva: *„...14. Farkaskő, 15. Dobikút, 16. Szuduczka, 17. Pulykó, 19. Pákás, 20. Vadaskert, 21. Karud, 22. Kővölgy, 23. Mangó, 24. Bábaszék, 25. Pokololdal, 26. Nyulvölgy...”* E felsorolás szerint a Pulykó nevű legelőnek a Szaduszka és a Karud között, a Vadaskerttől északra kell lennie. Ott pedig a Koldustasztító (B.4.b) kaptárköve található, amelyet később BARTALOS név szerint is említ, igaz akkor meg a Pulykófark elnevezés hiányzik. (A Pulykó földrajzi név a mai térképeken a Mangó-tető és a falu közötti hegyoldalra vonatkozik.)

„Mangó, hol a cserépi vár van, itt e hegy északkeleti oldalán aranyakat találtak, ezen völgy a Kő völgye ... feljebb rajta a Koldustasztítóban is van fülkés kő, úgy a Mangó oldalán is több van észak felé, a délieket ismerem már, nemkülönben a Sötét völgyben és a többi völgyoldalakon.” (BARTALOS GY. 1886–1900. 401.) Ez a feljegyzés az 1893-as évnél található, előtte, 1887-nél a következő mondatot találjuk: *„Mangóoldal a vár felett, annak az aljában vannak a köpiuskövek (fülkés sírkövek).”* (BARTALOS GY. 1886–1900. 36.)

Mindent összevetve: BARTALOS a *„Hintó völgy irányában”* helymeghatározása alatt a Furgál-völgy (B.4.g) kaptárköveit érthetjük; ismerte a Mangó-tető (B.4.i) Kis- és Nagykúpját – ez utóbbin 28 db fülkét számolt össze, ma 25 látható. Ha itt többször is járt, ismernie kellett a Csordás-völgy (B.4.h) tufa-

Setét-völgy (B.4.a)

Köves-lápa, I. szikla (B.4.c)

Köves-lápa, II. szikla (B.4.c)

Nagy-Bábaszék, északkeleti oldala (B.4.d)

Nagy-Bábaszék, északkeleti oldala (B.4.d)

Furgál-völgy, I. kúp (B.4.g)

Mangó-tető, Kiskúp (B.4.i)

tornyait is, legalább a három szembeötlőt. A „*Karud környékén*” kifejezés alatt a Köves-lápa (B.4.c) két sziklatömbjét érthetjük, amit ő közelségük miatt egynek vehetett, és talán megfordult a Nagybabaszék (B.4.d) nevű bizzarr alakú 12 fülkés sziklánál is. Már ezek után megkapjuk a tizenkét kaptárkövet, amicsak egy körülbeli szám lehet, hiszen tudjuk, hogy ismerte a Setét-völgy és a Koldustaszító fülkés szikláit is. (Ezt a számot növelhetik a ma még ismeretlen kaptárkövek, melyeket a Mangó északi oldalán említ. Bár lehet, hogy ebben az esetben a Várhegy sziklahelyiségeinek gádorfalain lévő fülkékre, esetleg a kőzetbe faragott, gabona tárolására szolgáló vermekre gondolt – mivel BARTALOS a várat is a Mangó-tetőre helyezi.)

Felfigyelhetett a jelentéktelen méretű kaptárkövek némelyikére is: a Nyúl-völgy oldalira (B.4.f), a Szőlő-tetőre (B.4.e), az 1995 nyarán felfedezett Vén-hegyire (B.4.j). Erre az eltűnt fényképfelvételeinek fennmaradt listájából következtethetünk; a 8. számú kép aláírása: „*A cserépváraljai egyes sziklák egy fülkével.*” (BARTALOS Gy. 1886–1900. 702.)

A Mangó-tető déli oldalából kimagasló Nagykúp a legismertebb kaptárkő (B.4.i), amit idősebb lakosok Ördögtorony néven is emlegetnek. A Mangóoldal riolittufa mélyútja (Törökút, Nagyőkápu) alatt, meredek lejtőből emelkedik ki a 16,2 m magas tufakúp. A különleges geomorfológiai képződmény oldalán 25 db erősen elkopott fülke látható. A hegyszélethez alacsonyabb gerinccel, nyakkal kapcsolódó kúpkő csúcsába egy mélyedés van faragva, amely KOLACSKOVSKY LAJOS 1934-ben megjelent cikkének fotóján is jól kivehető. A kaptárkő alatti völgy felé lejtő sziklafelszínbe egy csatorna, valamint gödrök vannak vájva, melyekre az 1960-as, KOREK JÓZSEF vezette régészeti ásatás során találtak. A Nagykúptól keletre lévő Kiskúp 5 fülkét rejt.

A Csordás-völgy kicsiny, keleti mellékvölgyében is találhatók kaptárkövek (B.4.h). Az öt sziklából álló csoport I. számú kúpja a legmonumentálisabb. Erősen hasadozott, gyorsan pusztuló felületén 16 db nagyméretű fülke sorakozik (oldalsó kúpján pedig 3 fülke látható). Geomorfológiai értelemben a II. számú kúp érett stádiumban van, a kúpkőfejlődés utolsó szakaszára jellemző formát mutat. A meredek falú, igen keskeny, magányos kúpon 6 db fülke van.

Ugyancsak érett állapotot mutat a Furgál-völgy (B.4.g) I., II. és V. számú kúpjai. A Tardra vezető műúttól nyugatra nyíló völgy északi oldalán (tehát a déli lejtőn) mint hatalmas, kővé vált cápauszonyok sorakoznak a kaptárkövek. Az öt sziklán összesen 32 db fülke számolható meg. KOLACSKOVSKY

LAJOS (1934. 220.) így ír róluk: „A kaptárkövek klasszikus földje Cserépváralja. Különösen a purgálvölgyiek szépek. Az apraja 3 m, az öregje 7–8 m magas torony. A vakablakok száma különböző. Az egyiken 10, a másikon 8, a harmadikon 7, a negyediken 5, az ötödiken 2. Alak szerint a fülké vagy kettéhasított kúpot, vagy hosszúkas négyszöget utánoznak. Átlag 50 cm magasak, a szélesség 15 cm, a fülkemélység 20 cm.” A fülkék számáról pontos adatokat közöl, habár méretátlagolása mutat némi eltérést a MIHÁLY PÉTER méretátlázatában közölt adatoktól.

A Nagybábaszék északkeleti oldalán megbújó bizarr formájú kaptárkő (B.4.d) felső, délkeleti oldalán 7 db viszonylag jó állapotú fülke, alsó, északias kitettséggű oldalán pedig 5 db fülke van. Ősztől tavaszig a fák ágai közt jól látható innen a Kő-völgy túlsó oldalában lévő Köves-lápa nevű oldalvölgy két sziklatömbre tagolódó kaptárköve (B.4.c). A Karud délnyugati oldalában húzódó, törésvonalakkal alaposan átjárt sziklakibúváson összesen 11 fülke látható.

A Kő-völgy Felső-szoros nevű részének bejáratától keletre, a Szaduszka nevű hegytető déli lejtőjén bújik meg a Koldustaszító kaptárköve (B.4.b). Az alacsony tufapad délkeleti oldalába 6 fülkét faragtak.

Csordás-völgy, I. kúp (B.4.h)

Mangó-tető, Nagy kúp (B.4.i)

B.5	Cserépfalu – Mész-hegy, Ördögtorony
-----	-------------------------------------

Cserépfalutól északkeletre, a Mész-tető délnyugati oldalában, a plató pereme alatt néhány tufakúp látható. Ezek egyike az Ördögtorony, melyen 3 db fülke van. „Cserép-Faluban ördög tornyának nevezik ezen emlékköveket.” – írja BARTALOS GYULA (1891. 138.). Vajon hogyan kell értelmezni a többes számot? „A Mész-hegyen van egy körsáncos telephely régi cserépdarabokkal é. ny. oldalán van ördög tornya, melyen kaptárkövek is vannak vakablakokkal, csupán az egyik ép, rajta 4 ily ablakfülke van.” (1886–1900. 36.) Naplójában is kaptárkövekről ír tehát BARTALOS. 1993-ban az Ördögtorony fölött, a földvár sáncai alatt, az ignimbritplató egy alacsony padján BARÁZ CSABA fülkeszerű befaragásokat fedezett fel. Lehet, hogy BARTALOS ezekre a – szakirodalomban egyébként nem szereplő – boltozat nélküli fülkékre utalt feljegyzésében.

Vén-hegy, II. szikla (B.4.j)

B.6	Bogács – Hintó-völgy
-----	----------------------

A bogácsi Hintó-völgy északi oldalán lévő lapos kúpalakú sziklán 5 db erősen elkopott fülke nyoma fedezhető fel. BARTALOS ezt a kaptárkövet is ismerte (1891/1).

Mész-hegy, Ördögtorony (B.5)

Vén-hegy, Kaptár-rét, II. szikla (B.7.a)

Vén-hegy, Kaptár-rét, III. szikla (B.7.a)

Vén-hegy, Kaptár-rét, IV. szikla (B.7.a)

Vén-hegy, Kaptár-rét, V. szikla (B.7.a)

B.7.a	Szomolya – Vén-hegy (Kaptár-rét, Kaptár-völgy)
B.7.b	– Ispánberki-tető
B.7.c	– Gyűr-hegy
B.7.d	– Csobánka

Szomolya község határában négy lelőhelyen, 13 kaptárkövön, összesen 132 db fülke van. Ebből 117 db egy lelőhely 8 kaptárkövén található, s ugyanitt egyetlen kúpon 48 db fülkét lehet összeszámolni.

„Szomolyán a kaptárkövek, királyszéke és még több ilyen emlékszerű kő látható...” (BARTALOS Gy. 1891. 138.) – BARTALOS naplójegyzeteiből nyilvánvalóvá válik, hogy Szomolya határában valóban több lelőhelyet ismert. 1894. február 5-én – sokadjára – kint járt a Macsi halmán (ma: Mácsalmás): „*Fontos körülmény az, hogy ennek alján vannak a kaptárkövek, úgy az élezen 3, a Cseres lyukban 1, az Ispán berke völgyében egy csoport és a Kaptár völgyben 6 csoport szebbnél szebb képletekben.*” (BARTALOS Gy. 1886–1900. 44.) Tehát a Vén-hegy (Kaptár-völgy) kaptárköegyüttesén kívül – amelyről az Archaeologiai Értesítőben két fényképfelvételt is közölt – ismertek voltak Bartalos előtt az Ispánberki-tető fülkés sziklája is. A többi általa említett lelőhely minden bizonnyal elpusztult.

„Szomolyán a Királyszéke remek gyűjteménye a faragott pogányköveknek. Királyszékeének az Istvánberki parttal átellenében a Vásároshegy (266 m) egyik sziklás nyúlványát nevezik.” (KOLACSKOVSKY L. 1934. 220–221.) Ez a lelőhely ma Vén-hegy délnyugati oldala (B.7.a) néven szerepel a szakirodalomban. (KUBINYI FERENC 1865-ben Kaptár-völgy, BARTALOS GYULA Kaptár-völgy és Királyszéke, KOLACSKOVSKY LAJOS Vásároshegy és Királyszéke, SAÁD ANDOR 1963-ban Kaptár-völgy és Vénhegy lejtője, 1965-ben Vásárostető-hegy déli lejtője néven említette.) A hatalmas kúpokkal, sziklaormokkal tagolt riolittufa vonulat 8 egymástól jól elkülöníthető kaptárkövet foglal magába. Az óriási fülketömeget (117 db) először MIHÁLY PÉTER (1979) rendszerezte, azóta lehet azokat áttekinteni.

A Kaptár-völgy aljából közelítve a sziklacsoport felé az I. sziklát pillantjuk meg először, ami egy kisebb méretű kúp, melyen egy fülke van. Maga a sziklavonulat ettől felfelé 50 méterre kezdődik: a II. szikla egy szfinx-szerű kőzetborda, amelyen 20 fülke sorakozik. A déli oldal már nagyon lekopott, az északnyugati oldalon viszont nagyon szép fülkék láthatók. Némelyiken a keret és keretátvágás is jól kivethető (pl. 16. és 19. számú fülkék).

A völgyoldal peremén egykor legmagasabbra emelkedő sziklatömb (III. szikla) felső részét az 1958-ban megkezdett kőbányászat teljesen elpusztította. A megmaradt alsó szinten 8 fülke menekült meg. Ehhez a tömbhöz kapcsolódik a völgyet uraló, legimpozánsabb IV. sziklavinulat. A búboskemencéhez hasonló nagyobb kúpra és több kisebb kúpra tagolódó tömbön 48 db fülke van. A sziklát átszelő hasadékokban (Kutyaszorító) is találunk fülkéket. A 11. számú fülkének csak a hátlapja maradt meg, de annak 112 cm-es magassága alapján ez a legnagyobb ismert kaptárfülke. Feltűnően sok a nagyméretű fülke: a nyílásmagasságuk általában 60 cm fölött van, nem egy meghaladja a 90 cm-t is (a IV. sziklán 64,5 cm az átlagmagasságuk), a hátlap magassága általában 10 cm-rel kisebb, mint a nyílásperem magassága (54,7 cm); nyílásszélességük pedig alul átlag 32,2 cm, felül 26,5 cm. (Még a fülkéknél maradványok érdekességéről szólnunk kell. 1974-ben MIHÁLY PÉTER két északnyugatra néző fülke belsejében viaszlerakódást talált. A 17. és 19. számú fülkében korábban nem volt méhviaszbevonat, ami húsz év elmúltával a 19. fülke hátlapjának felső harmadán, a boltozaton és a kereten is még mindig megfigyelhető. Ezt többen közvetlen bizonyítéknak tekintik arra, hogy méhcsaládok telepítésére a kedvezőtlen tájolású fülkék is alkalmasak, függetlenül attól, hogy esetünkben rajzoló méhek telepedtek meg a sziklaüregekben...)

BARTALOS GYULA és KOLACSKOVSKY LAJOS cikkeikben erről a IV. számú kúpról közöltek fényképet, amit tehát *Királysztéke*-nek neveznek. Ez annak bizonyítéka, hogy már a kőbányászatot megelőzően is ez volt a legsajátosabb, legszebb kaptárkő. A kúpok csúcsaiba itt is egy-egy kerek lyukat faragtak, amelyek rendeltetését nem ismerjük, arról csak sejtéseink vannak.

Az V. sziklavinulaton 20 db fülke és egy természetes hasadék mentén kialakult, ember nagyságú üreg látható. 1961-ben itt végzett ásást SAÁD ANDOR. Az üreg feltöltésében és az előtérben kitűzött szelvényben XIV–XV. századi kerámiatöredékeket találtak.

A VI. sziklakibúvás tulajdonképpen az elbányászott III. vinulat folytatása, de attól bányaterek választják el, és közelebb is esik az V. vinulathoz, ezért kapta a VI. sorszámot. A sziklacsúcson mindössze 1 fülke látható.

A VII. sziklavinulat egy törésekkel, hasadékokkal átjárt hatalmas tömb. A 16 fülke között több viszonylag épségben megmaradt. Itt kitűnően tanulmányozhatók a keretes fülkék hosszanti oldalát metsző bevágások, amelyek az üreget lezáró fedőlap beillesztése után is nyílást biztosítottak a fülke belse-

Vén-hegy, Kaptár-rét, VII. szikla (B.7.a)

Vén-hegy, Kaptár-rét, VIII. szikla (B.7.a)

Ispánberki-tető, III. szikla (B.7.b)

Gyűr-hegy (B.7.c)

Csobánka, II. szikla (B.7.d)

Farkas-kő (H.1.a)

Dóc, I. szikla (H.1.b)

Pipis-hegy (H.1.c)

jébe. Ezeket többen röpnýílasoknak, a méhek közlekedését biztosító vájatoknak tartják, de másféle szerepük is lehetett.

A VIII. kúp formájában a cserépváraljai tufatornyokat idézi. Rajta 3 db fülke van, amelyek közül az 1. számú hossztengele annyira ferde, hogy megkérdőjelezi a méhtartás lehetőségét.

A Szomolyától nyugatra emelkedő Ispánberki-tető (B.7.b) peremén és nyugati oldalában, a falutól keletre található Gyűr-hegyen (B.7.c), valamint az északnyugatra lévő Csobánkán (B.7.d) szintén található kaptárkövek.

H.1.a	Noszvaj – Farkas-kő (Pocem)
H.1.b	– Dóc
H.1.c	– Pipis-hegy

Noszvaj Pocemnek nevezett barlanglakásos részén egy kaptárfülke ismert (H.1.a). MIHÁLY PÉTER feltételezi, hogy BARTALOS a Farkas-kő nevű sziklavonulaton a barlanglakások kifaragása előtt még több fülkét is láthatott, mert különben meg sem említette volna ezt a lelőhelyet, amit SAÁD ANDOR és SZABÓ ZOLTÁN noszvaji református tiszteletes sem ismert. 1964-es terepbejárásán MIHÁLY PÉTER sem találta a fülkés sziklát, amire BAKÓ FERENC egri múzeumigazgató hívta fel a figyelmét: „Noszvajon is van, Zsércen a kődócnál tudok három darabot.” (1891/1. 138.) Ez utóbbi lelőhely, a Dóc (H.1.b) szintén Noszvaj határához tartozik, itt két sziklán 5 db fülke található.

A Pipis-hegy (H.1.c) oldalán, egy alacsony, vörös színű ignimbrit sziklafalon két jó állapotú fülke van kifaragva, amelyet 1994 tavaszán fedeztünk fel.

H.2.a	Eger – Cakó-tető
H.2.b	– Mész-völgy
H.2.c	– Mész-hegy déli lejtője
H.2.d	– Nyerges-hegy keleti oldala
H.2.e	– Nyerges-hegy nyugati oldala
H.2.f	– Pajdos

Eger keleti határában 6 lelőhelyen, 12 kaptárkövön 104 fülke számlálható össze. Nézzük BARTALOS GYULA tudósításait: „Eger határában kilencz ily követ ismerék épét vagy legalább felismerhetőt, sokkal több van még elmállott. A Csengőkő, Nyergeskő és ennek környékén levők még épek.” (BARTALOS Gy. 1891. 137.) A Csengő-kő ma is létező földrajzi név a Nagy-Egeden, a Turcsányi-lápától délre, értelmezését megnehezíti

a szövegkörnyezet, hiszen általában fülkés sziklakkal együtt szokta említeni BARTALOS, holott ez nem kaptárkö. Ezt egyértelművé teszi az Eger című lapban, amikor Csengő-kőről, Murány-kőről, Cakó-kőről és Nyerges-kőről értekezik: „A két utóbbi, alakjuknál és a rajtuk és környékükön látható faragásoknál fogva, első szempillanatra is emlékszerű köveknek látszanak; ezek emlékszerűségéről és a rajtuk észlelhető vakablakokról már máskor is értekeztem. A Csengőkőnek és Muránykőnek jelentőségét abban találom, hogy az első az Eged keleti oldalát, a másik a nyugati oldalát keríti. Igen, két kőgátról van itt szó, mely az Eged fennsíkját körülöleli, mely kőváradszerű erődítményt kölcsönöz az Eged innenső ormának...” (BARTALOS Gy. 1891) A Csengő-kő tehát a BARTALOSNÁL kőgarádoknak nevezett hosszanti védműként szerepel. A Nyergeskő a Nyerges-hegy nyugati oldalán lévő kaptárkövel (H.2.e) egyezik meg.

„Szőlőske pusztá határában a két Czakó kőcsoport a szembe-tűnő, de ezek már nagyrészt el vannak kopva, hasonlóképpen az ostorosi kövek is el vannak vésva, de azért fülkéikről felismerhetők.” (BARTALOS Gy. 1891. 137.) Az elsőnek említett lelőhely a Cakó-tető (H.2.a) négy kaptárkövével azonos, a második a Pajdos (H.2.f) sziklalfalával – MIHÁLY PÉTER topográfiájában legalábbis a Pajdos tekintette ostorosi köveknek.

Az ostorosi kövek, illetve az ostorosi határ szélesebb csoportja kifejezés értelmezéséhez új szempontot jelenthet naplójának az „Ostorosi határ. Némely emlékkőnek méretei” fejlécű bejegyzése, ahol a Nyergeskő néhány fülkéjét és a tetején lévő mélyedéseket is megemlíti – a siroki Törökaszta kivágásaihoz hasonlítva. Majd a Nyergeskő és a Mészkö (Mész-hegy) közötti völgy három „emlékkő-csoportjáról” szól, melyek közül a Nyerges-hegy keleti kaptárkövének (H.2.d) 1., 3. és 7. számú fülkéjének méreteit is közli. (BARTALOS Gy. 1886–1900. 682–685.) Ez alapján úgy gondolhatjuk, hogy BARTALOS a Nyerges-hegy kaptárköveit is „Ostorosi köveknek” nevezte...

A Cakó-tetőn (H.2.a) a déli nagy sziklalfal az I. sziklavonulat, amelynek aljában 20 db fülke sorakozik. MIHÁLY PÉTER 1976-os topográfiájában csak 18 szerepel, azóta két újabb, addig a szikla talajszint alatti felületén rejtőző fülke vált ismertté (BARÁZ Cs. – MIHÁLY P. 1995–1996). A fülkék átlagos nyílásszélessége alul 28 cm, nyílásmagassága 62,5 cm, mélysége – az eredeti, nem megkopott fülkék esetében – 18–20 cm. A fülkék érdekessége, hogy a hátlapjuk szélessége néhány centivel szinte minden esetben nagyobb, mint a külső peremé. Az 5. számú fülkének a hátlapmagassága is nagyobb, mint a nyílásáé, a boltozata nem lejt befelé, hanem emelkedik. Ennél a fülkénél

Cakó-tető, I. és II. szikla látképe (H.2.a)

Cakó-tető, I. szikla (H.2.a)

Cakó-tető, I. szikla (H.2.a)

Cakó-tető, I. szikla (H.2.a)

Cakó-tető, IV. szikla, 1. fülke (H.2.a)

Cakó-tető, IV. szikla, 5. fülke (H.2.a)

Cakó-tető, IV. szikla, 8. fülke (H.2.a)

Mész-völgy (H.2.b)

furatok, lyukak is láthatók a keret mentén, ami a nyílás felső peremén duplán van kialakítva. Jó állapotban maradt meg a 3. számú fülke is, körbe kerettel, a fedlap rögzítését szolgáló závarzat furataival. A 2. számú fülke egyike a néhány csúcsíves kiképzésű, gótikus vakablaknak. Egy ehhez hasonló, csúcsíves boltozatú fülke látható a II. sziklán is. A kappadókiai tufatornyokat idéző, a hegyoldalból ujjként meredező, hármas csúcsú kaptárkövön 4 fülke van. A III. szikla egy kicsiny kőtömb, amelyen egy fülke található.

A IV. sziklavonulat az elsőhöz hasonlóan kúpokkal, hasadékokkal tagolt impozáns sziklafal, melyen 11 fülkét találunk. A 10. számú megközelíthetetlen helyen, egy a vonulattól hasadékkal elkülönülő sziklatorony tetején látható, a többség azonban a talajszinthez közel lett kifaragva. Legnagyobbak a 8. és 9. számú fülkék: magasságuk 86 és 82 cm, nyílásszélességük alul 33 és 30 cm, felül 26 és 20 cm, alapmélységük 20 cm, a boltozatnál 10 és 20 cm ez az érték (ezek eredeti méretek, hiszen nem lekopott, keretes fülkékről van szó).

A lelőhelyet BARTALOS tehát többször is említette, hol szőlőskői erdőkben lévő kövekként, hol pedig Cakó kőcsoporként. Azt is megjegyzi, hogy a nép „szako”-nak vagy „szakolykő”-nek ejti a nevet. A cakó tájszó régen a golya megfelelője volt.

A Cakó-tetőtől délnyugatra, a Mész-völgy (H.2.b) keleti oldalában, fák takarásában egy alacsony sziklafal húzódik. Az itt látható hat fülke mind különbözők egymástól: a 3. számú például gótikus formájú, a 2. számú pereme pedig lekerekített sarkú trapéz formáz (a fülke 64 cm magas, alapja 60 cm széles). A boltozat külső pereme ráadásul 42 cm-rel túlhangol az alaplap külső szélétől, ami lehetetlenné tette, hogy a fülkében akár méhcsaládot, akár más tárgyat tartsanak.

A Mész-hegy (H.2.c) déli lejtőjén három kaptárkő található. Az I. szikla kettős kúp formájú, tömzsi szikla, amely oldalába 4 db fülke, egyik csúcsába három különböző méretű lyuk van befaragva. A kaptárkő déli oldalán egy nagyméretű, sekély mélységű négyzetes üreg mélyül: külső magassága 122 cm, a belső boltozott rész hátlapja 84 cm magas, az egész 70 cm széles, a hátlap befelé, az alaplap kifelé lejt. MIHÁLY PÉTER szerint egy sziklahelyiség bejáratának félbemaradt torzója, „amit azért nem faragtak ki teljesen, mert a szikla vastagsága nem volt elegendő a tervezett helyiség belső méreteihez.” (MIHÁLY P. 1976. 247.). Ennek ellentmond az óriásfülke kialakítása, a faragások minősége: ez egy befejezett, letisztázott forma. Egyébként is nem valószínű, hogy egy sziklahelyiséget, akár egy bújót a

kúp mindössze 3 méter széles tetejébe kezd el valaki faragni, mikor lentebb, a szikla tövében is lett volna rá módja.

Az I. sziklától északnyugatra emelkedik a II. szikla lekerekített csúcsokkal tagolt kúpegyüttese, amelyen 14 db erősen elkopott fülke látható. A kőzetbe egy sziklahelyiséget is befaragtak. A ma már alig kivehető 9. számú fülke fölötti ormon, a csúcs alatt kialakított, párkánnyal körülvett mélyedésre és egy befaragott lyukra MIHÁLY PÉTER is felfigyelt. A pár méterre lévő III. szikla felületén 4 fülke ismerhető fel.

A Nyerges-hegy keleti oldalán – szemben a mészh-hegyi kaptárkövekkel – egy kúp formájú szikla emelkedik, oldalán 7 fülkével, belsejében sziklahelyiséggel (H.2.d). (Egyébként a környéken elég sok kőzetbe faragott szőlőkunyhó található, a hajdan virágzó szőlőkultúrára emlékeztetve.)

A Nyerges nyugati oldalán található a Bükkalja legrejtélyesebb kaptárköve (H.2.e). Azoknak a fülkés szikláknak az egyik tagja, amelyek a legkarakteresebben testesítik meg a kaptárkő fogalmat. A Nyerges megjelenésében méltó társa a cserépváraljai Nagykúpnak, a kúpkövek legszebbikének és a szomolyai Kaptár-völgy koronájának, a Király székének. A lapos ormú sziklavinnyózattól egy keskeny és mély hasadék választja el a helynek is nevet adó magas sziklatornyot. Ennek az impozáns riolitufaoszlopnak a teteje nyereg alakúra van kiképezve. „Közelebb jutva, látjuk, hogy e loborszerű sziklákon elkopott kidomborodások, nyereg-alakú hajlások vannak vágva, ez okból egy ily sziklacsoporthoz Nyergesnek nevezték el...” – írta BARTALOS GYULA (1885. 349.). „...közelebről szemlélve megállapítható rajtuk az emberi kezek munkája, s éppen itt sárkányalakra formált a tufaszikla.” – vélekedik MARTUS FERENC (1957. 2. 5.). Tény, hogy az ember formaalakító tevékenysége fellelhető a Nyerges-kő szikláin. A plató felületébe ugyanolyan tál alakú mélyedések, csatornák, lyukak vannak faragva, mint a siroki Törökasztal tetejébe vagy a demjéni Bányaél kaptárkövének sziklahomlokára.

A sziklavinnyózattal déleleti falán (I. szikla) és a különálló tömbön (II. szikla) 24 fülkét, fülkenyomot találunk (a MIHÁLY PÉTER topográfiájában betűvel jelzett lepusztult nyomokat, hátlapmaradványokat és az E-jelölésű fülkét is – amely nem új keletű fülke, hiszen egy 1937-ben megjelent könyv fotóján is látható – számbavéve). Az itt sorakozó kaptárkövek közül néhány sajátos kiképzésű, az általánostól eltérő egyedi formát képvisel. A 3., 5., 7. és 9. számú fülkék –, amelyeknél a keretek is viszonylag jó állapotban maradtak meg – annyira sekély mélységűek, hogy esetükben kétséges a méhészeti rendeltetés.

Mész-hegy, I. szikla (H.2.c)

Mész-hegy, II. szikla (H.2.c)

Nyerges, nyugati oldal (H.2.e)

Nyerges, nyugati oldal (H.2.e)

Pajdos (H.2.f)

Menyecske-hegy (H.3.b)

Bányaél (H.4.a)

Bányaél, 6. fülke (H.4.a)

Ráadásul ezek előrehajló nyílású és hátlapú fülkék, hossztengejük 15–35°-kal tér el a függőlegestől.

A *Pajdos* (Pajodos) (H.2.f) riolittufa vonulatán (I. szikla) 9 nagyon elkopott fülke ismerhető fel. A II. szikla az előzőtől északra, a mellékvölgy túlsó oldalán található. A vonulat nagyobbik kúpjába egy helyiség van befaragva, az előtte emelkedő kisebbik oldalába pedig egy nagy méretű fülke. Ezen és a helyiség szikláján 1–1 fülke nyoma vehető ki. BARTALOS GYULA (1885–1900) részletesen ismertette ezt a lelőhelyet „ostorosi határ” megjelöléssel. Szerinte a fülke ülkének van kiképezve, a pontos méreteket is feltünteteti, valamint a teljesen elkopott fülkéről is említést tesz. (A két erősen elpusztult fülkét MIHÁLY PÉTER nem tekintette kaptárfülkének és a topográfiai táblázatban sem tüntette fel.)

H.3.a	Egerszalók – Öreg-hegy
H.3.b	– Menyecske-hegy

„Eger-Szalókon a maklyányi vár környékén egy Kőasszony és több vakablakos szikla akad, – ez utóbbiak már részben el is vannak kopva...” – tudósít BARTALOS (1891/1. 137.) az egerszalóki kaptárkövekről. A Maklyánvár vagy Maklyánvár dombjától délre emelkedő *Menyecske-hegyen* (H.3.b), két sziklavonulaton összesen 4 db fülke ismert. A „Kőasszonyon” azt a sziklaküpot érthetjük, amibe bújószerű helyiséget faragtak. Ettől délre van egy fülke nélküli magányos kúp is, amit MIHÁLY PÉTER (1976) szerint a helyi lakosok Kőbojtárnak neveznek. A Heves megye földrajzi nevei című névgyűjtemény Az egri járás kötete (1970. 153–154.) szerint a Kőbojtár elnevezés a kőkunyhóra vonatkozik.

A település déli részén a demjéni út melletti *Öreg-hegyen* (H.3.a) emelkedő tufatömbbe szintén egy bújó van vájva, amely bejárata fölött egy kaptárfülke látható.

H.4.a	Demjén – Bányaél
H.4.b	– Hegyeskő-tető
H.4.c	– Ereszvény-völgy
H.4.d	– Remete-völgy (Pince-völgy)

A demjéni vakablakos sziklákat szintén BARTALOS GYULA (1891/1. 137.) említi először: „...igen szép példányokat lehet látni Deménden, egész várdát képeznek távolról.” Konkrétan nem utal rá, hogy a Bányaél sziklafalára vagy pedig a Hegyeskő-tető kőcsipkés csúcsára gondol megjegyzésében.

A falu központja fölé magasodó *Bányaél* (Bányaoldal) sziklafalán 23 db fülke található (H.4.a), a 2. és 5. fülkék feletti mesterségesen kialakított tető felületébe faragott lyukak és csatornák mélyülnek, amelyek hasonlóságot mutatnak a Nyeres és a Törökasztaletetjén lévő befaragásokkal. A 60 cm körüli magasságú fülkék közt akad egy 93 cm hátlapmagasságú ún. óriásfülke is (1. számú).

A Pütkösd-hegyhez kapcsolódó *Hegyeskő-bérc* nyugati, sziklás vonulatán, a Hegyeskő-tetőn öt egymástól elkülöníthető kaptárkö emelkedik (H.4.b). Tájéképileg a IV. sziklavinulat az uralkodó, amely oldalán 6 fülke, vízszintesre faragott csúcán pedig – a 4. fülke felett – a Bányaél tetején lévő befaragásokhoz hasonló kiképzés látható. A lelőhelyen egyébként összesen 11 db fülke számolható össze.

Az innen keletre lévő *Ereszvény-völgy* (H.4.c) nevű kaptárkölelőhely tulajdonképpen a Hegyeskő-bérc oldalában van. A három sziklavinulaton 25 fülkét mértek fel. Legszebb a kúppal tagolt III. szikla, amelyen 12 db fülke, a 7. számú fülke feletti csúcson pedig egy befaragott lyuk, alatta egy nyereg alakú kiképzés látható.

Demjéntől északra, a Laskó egyik nyugati mellék-völgyecskéjében, a *Remete-völgyben*, egy sziklahelyiséget magába foglaló alacsony riolittufa sziklán 6 db – jobbra csak nyomokban fölfedezhető – fülke van (H.4.d). A boltíves bejáratral rendelkező helyiségben is található négy tárolófülke. Innen kürtőszerű ablak nyílik a szabadba. A sziklahelyiséget SZABÓ JÁNOS GYÖZÖ (1959. MNMA. I/1960/20.) régész adattári jelentésében „*pálos remete lak*” néven említette. A völgy bejáratánál MIHÁLY PÉTER középkori kerámialeleteket talált (MIHÁLY P. 1976. 252.).

H.5	Egerbakta – Szent-völgy
-----	-------------------------

A Szent-völgy Egerbakta nyugati határában, a Szóláti-völgy felső szakaszának (Rábca-völgy) egyik keleti oldalvölgye. A déli oldal hatalmas riolittufa sziklavinulatának délnyugatra néző falán 3 db fülke és két fülkeszerű nyom látható. A 2. számú fülke szélessége alapján kitűnt az átlagos méretű fülkék közül: ez az igen keskeny fülke sajnos már csak MIHÁLY PÉTER fényképfelvételein tanulmányozható, mivel később átfaragták, kiszélesítették. BARTALOS GYULA (1891. 137.) ezt a kaptárkövet ugyanúgy ismerte, mint a szomszédos Rozsnak-völgy fülkés szikláját: „*Annál gazdagabb ilyennemű emlékkövekben a Mátra keleti elágazása Eger vidékén; Siroktól Kis-Győrig majdnem minden határban találtam kőpiramisokat, így: a rozsnaki völgyön; Heves-Bakta határában a Rábca völgyén, ...*”

Hegyeskő-tető (H.4.b)

Ereszvény-völgy (H.4.c)

Remete-völgy (H.4.d)

Szent-völgy (H.5.)

Rozsnak-völgy (H.6.a)

H.6.a | Sirok – Rozsnak-völgy

Sirok keleti határában, a Kígyós-patak völgyének nyugati oldalán több sziklatorony emelkedik ki a hegyoldalból, amelyek csúcsába kapaszkodókat faragtak, de csak az egyetlen találunk 1 db fülkét. A sziklafelületeken tapasztalható kőbányászatra utaló nyomokból MIHÁLY PÉTER arra következtetett, hogy több fülke is lehetett a vonulaton, de azok nyomtalanul elpusztultak.

A Bálványkövek és a Törökasztal (H.6.b)

H.6.b | Sirok – Vár-hegy, Törökasztal

BARTALOS naplójegyzetei tanúsága szerint sokszor megfordult Sirok környékén. 1885-ben így ír a riolittufa sziklákról: „*Sírokat vélek én tehát e lobrokban; meglehet ezt jelenti a Mátrában eső Sirok község neve is, hol hasonlólag rhyolith kősziklából vannak ilyen lobrok és emberalakok vágva.*” (BARTALOS GY. 1885. 355.) Később az emlékkövek, bálványkövek közt ismerteti ezt a helyet: „*Nevezetesebb ennél (t.i. a gyöngyössolymosi Csákkőnél) a siroki vár kettős sziklacsoportja két áttellenes hegycsúcson: egyik az, melyen a középkori várda épült, - másik a török-asztal csúcsa... A sziklák oldalain láthatók szabálytalan fülke-bevágások.*” (BARTALOS GY. 1891. 137.) A Heves megye őskorában sziklasírok címszó alatt találkozunk Sirok névvel: „*Sirok határában, a Várhegy szikláiban, vakablakokat és tágasabb fülkéket fedeztek fel a vár falainak sziklaalapján levő fülkék meglőzték a lovagvár építésének korát, mert több helyen e fülkék üregeit beépítették. E régi nép alkotásait tüntetik fel ugyancsak a Várhegyen egyéb faragott sziklák is: az ú.n. Török-asztal és ama három bálványkép, melyekhez a nép hagyományai fűződnek.*” (BARTALOS GY. 1909. 443.)

MIHÁLY PÉTER „A Heves megyei kaptárkövek topográfájában” a „nem hitelesíthető, kérdéses lelőhelyek” fejezetben tárgyalja a Vár-hegy, a Bálványkövek és a Törökasztal szikláit. Ezeket külön-külön elemzi, majd megállapítja: a Várhegyen – a váron kívül, illetve a belül lévő, valamint a kazamaták belsejében fellelhető – vakablakok, bevágások nem határozhatók meg kaptárfülkéeknek. A Bálványköveken és a Törökasztal tömbjén kaptárfülke még nyomokban sincs. Bár ez utóbbi esetben megjegyzi: „*A szikla DNy-i aljának falán látható ugyan három, egymás mellett lévő bevágás, de ezeket már korábban sem lehetett volna egyértelműen kaptárfülkének venni.*” (MIHÁLY P. 1976. 261–263.). MIHÁLY PÉTER szerint BARTALOS leírásából nem következik, hogy kaptárkönek tekintette volna a siroki Vár-hegy szikláit. Va-

Törökasztal a siroki várral (H.6.b)

Törökasztal (H.6.b)

lóban, BARTALOS sehol sem nevezi kaptárköveknek ezeket, minthogy a Bükkalja hasonló kőemlékeit sem – kivéve a szomolyai Kaptár-völgy vakablakos szikláit.

Tehát ha az emlékkő és kaptárkő kifejezés közé egyenlőseget teszünk, akkor BARTALOS ezt a helyet – az egész Vár-hegyet kopár szikláival – kaptárkőnek tekintette. Ezt a véleményt erősíti meg a SZENDREI JÁNOS (1892. 369.) egyik megállapítása is: „Sirokon a középkori várat vizsgálva, a casamaták ősi szikla-barlang lakásnak bizonyultak, itt-ott fülkés temetkezés helyével.” A Törökasztalon nem említ fülkéket, csupán azt jegyzi meg, hogy „lapos tetején üreg van vájva az esővíz összegyűjtésére, mely azután onnan egy kis csatornán levezettetett.”

MARTUS FERENC (1957. 3. sz. 5.) – aki a Bükkalja összes kúpalakú tufatornyát egykor fejjel rendelkező szoboralakzatok maradványainak tekintette – a Bálványköveken és a Törökasztalon határozottan fülkéket említ. „A kaptárkőkultúra legmonumentálisabb emlékeit ismertem fel a siroki vár mellett levő kőbálványokban... A faragott fülkéek nyomai itt is felfedezhetők, nemcsak a hármaskőbálványon, hanem a keletre ágaskodó ún. Törökasztal csoport kőoldalain is. Azonban itt, minthogy sokkal kitettebbek, bizony jobban el vannak mosódva, mint például a Purgál völgyben vagy a szomolyai csoporton.”

MARTUS fülkékről szóló tudósítását elfogadhatjuk, hiszen MIHÁLY PÉTER 1974 márciusában a Törökasztal dácittufa tömbjén még 3 db nyomról készíthetett fényképfelvételt (MIHÁLY P. 1976. 266. 90. jegyzet), húsz év múltán már csak egy fülke alaplapja látható. Ezen adatok ellenére MIHÁLY PÉTER (1976. 263.) végkövetkeztetése, hogy „a Törökasztal tehát csak akkor tekinthető kaptárkőnek, ha a csúcs felületébe befaragott lyukak és csatornák egyidejű kíséző jelenségei a kaptárköveknek.”

A Törökasztal csúcsát lefaragták, a vízszintesre kialakított felületébe pedig kisebb-nagyobb medencék, tál alakú mélyedések, csatornák, lyukak vannak bevésve. Tehát nemcsak a sziklatetők befaragásait készítette ember, hanem a sziklatömbök formáját is jelentősen átalakította.

Törökasztal (H.6.b)

A siroki várhegy faragott helyiségei

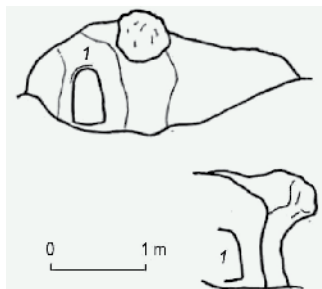
A siroki várhegy sziklája

Tag-gödör, II. szikla (H.7.a)

H.7.a	Ostoros – Vizes-völgy (Csordakút)
H.7.b	Ostoros – Tag-gödör

Az Ostoros déli részén emelkedő Verem-part túloldalán húzódó Vizes-völgy egy kisebb riolittufa padján egy fülke látható (H.7.a). Ettől északkeletre fekszik a Tag-gödör vízmosásos szurdoka, melynek nyugatra néző oldalában két sziklafalon összesen 5 db kaptárfülkét találunk (H.7.b).

Szőlő-tető (B.4.e) (rajz: Mihály Péter)

A fent említett előfordulásokon túl a korábbi összesítések (BARÁZ Cs. 2000, 2002) még tartalmaztak egy cserépváraljai kaptárkövet, amely 2011. évi felmérés tapasztalatai szerint *megsemmisült*. Ezt az előfordulást az alábbiakban ismertetjük.

B.4.e	Cserépváralja – Nagy-Bábaszék északkeleti oldala (Szőlő-tető)
-------	---

A riolittufa sziklán mélyülő 1 db fülke a természetes erodálódás következtében elkopott, a 2011. évi terepbejárás során már nem volt azonosítható.

Holdvilág-árok, Nagyszikla (P.1.a)

9.2. PEST MEGYE

P.1.a	Pomáz – Holdvilág-árok, Nagyszikla és Kisszikla
-------	---

A Lom-hegy délkeleti oldalában, a Klanác és a Nagy-Csikóvár közti szurdokvölgy felső szakasza mentén egy kőfejtő mélyül. Ez dácittufa anyagú *Nagyszikla*, amelynek függőlegesre faragott falába mélyítették a fülkéket. A délkeleti kitettséű főfalon 5 fülke, a déli falon 2 db fülke van befaragva. Egy lezuhant sziklatömbön 1 db fülke látható. A déli falon egy kürtős sziklahelyiség bejárata nyílik, amelynek ürege a délkeleti fal tetején lévő sziklateraszon végződik. A kürtő belső falába rovásjeleket véstek. A Nagysziklától nyugati irányban, kb. 70 méterre található az ún. *Kisszikla*, amelynek nyugati falába 1 db fülke mélyül. A fülkés sziklák környezetében 1941-től végeznek régészeti feltárásokat (lásd: „6.2. Mit mutatnaka régészeti feltárások?” című fejezet). A Nagyszikla keleti fala alatt egy Kr. u. II–III. századi, római oltárkö tagolásának és arányainak megfelelően kifaragott oszlop került elő, ami – más leletekkel egyetemben – a sziklafal római kori kőfejtőként történő értelmezését erősíti, és a legegzaktabb módon adja meg azt az időpontot, amely után a fülkék kifaragása megtörténhetett.

P.1.b	Pomáz – Kő-hegy déli oldala
-------	-----------------------------

Kő-hegy (Pomáz – P.1.b)

A Kő-hegy főként tufa anyagú, kisebb részben durvább vulkáni törmeléket tartalmazó freatomagmás (gőzrobbanásos) valamint horzsakő-, hamuár (ignimbrit) képződésű kőzetekből épül fel. A délre néző tagolt sziklafal ún. Gomba-szikla (Napoleon kalapja) alatti részén, a sziklafal aljában, a nyugati oldalon 2 db, a keleti falon 1 db fülke mélyül. A lelőhelyet MIHÁLY PÉTER 1989-ben találta meg, és mérte fel.

P.2 Budakeszi – Kecske-hegy

A Csiki-hegyek alatt, azoktól nyugatra húzódik a Kecske-hegy, melynek északi lejtőjén, egy kiemelkedő dolomitsziklán 9 db erősen elkopott fülke látható. A fülkéket először HALAVÁTS GYULA említette 1896-ban. 1930-ban KOLACSKOVSKY LAJOS közölt részletes leírást a lelőhelyről: ekkor még kb. 10 db ép és számos lepusztult fülkét számolt meg. A szikla nyugati végén egy kőbánya mélyül, amely jelenleg nem üzemel. 1961-ben egy itt forgatott film miatt a sziklát több helyen lerobbantották.

*Kő-hegy (Pomáz – P.1.b)***P.3.a Biatorbágy – Kő-hegy déli oldala**

A biatorbágyi Kő-hegy déli oldalának tetején három egymástól elkülöníthető, lajtamész-kő anyagú sziklatömbön összesen 10 db fülke található. Ezek mind formájukat, mind méretükben tekintve igen különböznek egymástól. A fülkés sziklák előterében 1964-ben MIHÁLY PÉTER feltárást végzett. A II. számú szikla alatt kitűzött szelvényből XIII–XIV. századra datált korsófül-töredék és egy vasék került elő, a 3. szikla előtti szelvényből pedig jellegtelen őskori kerámiatöredékek váltak ismertté.

*Kő-hegy (Biatorbágy – P.3.a)***P.3.b Biatorbágy – Öreg-hegy nyugati oldala**

A Biatorbágy és Sós-kút közötti műúttól keletre emelkedik az Öreg-hegy, melynek legfőbb látványossága a Nyakas-kő. A szarmata (sós-kúti) mészkőből kialakult bizzar sziklától dél felé húzódó vonulat végében egy alacsonyabb mészkőszikla bújik meg, amely oldalában 1 db fülkenyom látható. A korábban ismeretlen lelőhelyet 1964-ben mérte fel MIHÁLY PÉTER.

P.4.a Sós-kút – Kálvária-hegy északkeleti oldala

A település északi vége fölél magasodó Kálvária-hegy szarmata (sós-kúti) mészkőből álló sziklavonulatán régi kőfejtők faragott felületei láthatók. A 2 db, erősen lekopott állapotú fülke a vonulat közepe táján – a Kőszikla út 35. számú ingatlan feletti részen – található. Korábban feltételezhetően több fülke is volt, amelyek a kőfejtés következtében megsemmisültek. A fülkés sziklafal meredeken lejtő előterében a vatyai kultúra hegytetőn lévő őskori telepének területéről származó kerámiatöredékek kerültek elő. A lelőhelyet SASHEGYI SÁNDOR 1955–56-ban említette először, MIHÁLY PÉTER 1964-ben mérte fel.

Kálvária-hegy (P.4.a)

Funduklin, II. szikla (P.4.b)

Funduklin, II. szikla (P.4.b)

Kopasz-hegy (P.5.a)

P.4.b | Sósút – Funduklin (Fundokli)

A Sósút keleti határában, a Tétényi-fennsíkba mélyülő aszónvölgy kialakulásában – a közeli érdi Fundoklia-völgyhöz hasonlóan – a tektonikai preformáltság és a lefolyó vizek időszakos eróziós munkája játszotta a szerepet. A kopár völgyoldalban kipreparálódott, látványos szarmata mészkő-sziklák falába faragták a fülkéket. A déli I. számú sziklán 2 db fülke mélyül. A sziklavonulat két végén mesterségesen kialakított nyílás van, amelyeket szűk folyosó köt össze. A 150 méterre északra lévő II. számú sziklatömbön szintén 2 db fülke található. A különleges formájú 2. fülke mellett egy nagyméretű faragott üreg mélyül a szikla nyugati oldalába. A lelőhelyet 1942-ben HALÁSZ ÁRPÁD kutatta fel, de csak az 1. számú sziklát ismerte. A ma ismert összes fülkét teljesen MIHÁLY PÉTER mérte fel 1989-ben.

P.5.a | Érd – Kopasz-hegy déli oldala

A kaptárkövek a Kopasz-hegy déli homlokán, kertvárosias beépítésű környezetben, magántelken (Bajuszfü út 21. és 23.) emelkednek. Négy alacsony mészkő sziklapadon összesen 10 db fülkét lehet összeszámolni. A II. számú szikla előterében 1967-ben kitűzött kutatóárokból több bronzkori (nagyrévi kultúra) kerámiatöredék került elő. A IV. számú szikla 2 db fülkéje alatt egy ismeretlen eredetű sziklahelyiség bejárata nyílik. A kaptárkövek elhanyagolt állapotban vannak, környezetük rendezetlen.

P.6.a | Diósd – Szidónia-hegy nyugati oldala

A Szidónia-hegy nyugati oldalában, az Érd és Diósd határát alkotó Árvalányhaj út keleti (diósd) oldalán, kertvárosias beépítésű környezetben, magántelkeken 6 db szikla-sziklavonulat húzódik, melyeken összesen 20 fülke található. Jó állapotban maradt meg az Árvalányhaj út 8. számú telken álló I. számú szikla, amelyen négy épségben lévő fülke és két fülkenyom található. A II. számú sziklán (Árvalányhaj út 16.) 3 db igen szép, bemélyedő keretnyommal rendelkező, ép fülke van. A kaptárkövet egy telek kerítésébe építették be, előtte kocsibejáró található. A közvetlen közelében, az út szélén álló III. sziklán 2 db fülke van, bár a 2. számú fülkének – egy újkori kőfejtés, sziklafaragás következtében – csak az alapja maradt meg. A IV. számú sziklapad előterében

1969-ben kisebb szelvénnnyel feltárást végeztek, amely során a környékre jellemző bronzkori nagyrévi kultúra kerámia-töredékei kerültek elő. Az V. sziklán 4 db fülke található. A sziklavonulat északi végében, a VI. szikla tömbjébe 3 db fülke mélyül, közelében nyílik a Szidónia-, más néven Kaptárközi- vagy Rókalyuk-barlang.

P.6.b | Diósd – Rádióadó és Gizella út közötti völgy

A Diósd és Diósdliget határában, az egykori Rádióadó és a kertvárosias beépítésű Gizella utca között húzódó szárazvölgyben, erdei környezetben 3 kaptárkő található. Az I. sziklán 2 db fülke van. A talpszintig feltöltődött 2. számú fülke peremén bemélyedő keretnyom, mellette egy befaragott kereszt látható. A II. szikla a völgytalpon áll, oldalában egy talpszintig feltöltődött, keretnyomos fülkével. A III. szikla a dél felé kiszélesedő völgy keleti oldalában, a fennsík peremén húzódó sziklapad, melyen 1db fülke látható, felső részén erősen kopott állapotban. A lelőhelyet az 1940-es években HALÁSZ ÁRPÁD kutatta fel, de csak 1988-ban ismertette – ő még 25 db fülkét említett. A ma ismert fülkéket MIHÁLY PÉTER mérte fel 1989-ben.

A völgytől nyugatra felhagyott mészkőbányák vannak. A kőfejtés befejezése után nagyméretű, helyenként a fertőrákosíhoz hasonló, árkados belsejű föld alatti üregek maradtak vissza, amelyek közül a kisebbeket később lakásnak, a nagyobbakat bor és szeszes italok tárolására, érlelésére használták.

P.7 | Pilisborosjenő – Fehér-hegy északnyugati oldala (Jenői-torony)

A Fehér-hegy északi, a Solymári-völgy felé néző oldalából emelkedik ki a Jenői-torony dolomitsziklája, amelyen 4 db rossz állapotú fülke látható. A fülkéket MIHÁLY PÉTER 1986-ban fedezte fel és 1987-ben ismertette. A korábban szabadon álló sziklák környezetét kopárfásítás keretében fenyővel ültették be.

P.8 | Solymár – Alsó-Jegenye-völgy

Az Alsó-Jegenye-völgy oldalában, erdei környezetben több hárshegyi homokkőből felépülő sziklatömb emelkedik. A keleti völgyoldal egyik sziklájának oldalába 2 db fülkét faragtak. A lelőhelyet MIHÁLY SÁNDOR 1989-ben fedezte fel, MIHÁLY PÉTER még ugyanabban az évben ismertette.

Szidónia-hegy, II. szikla (P.6.a)

Rádióadó, I. szikla, 2. fülke (P.6.b)

Rádióadó, II. szikla (P.6.b)

Jenői-torony, 1. fülke (P.7)

Alsó-Jegenye-völgy (P.8)

Nyerges-hegy (P.9)

Kerek-hegy déli oldala (P.10.a)

P.9 Szentendre – Nyerges-hegy

A Szentendre fölött emelkedő Nyerges-hegy fő tömegét andezittufa és amfibolandezit alkotta durvabreccsa alkotja. A hegy dényugati, a Sztaravoda (Óvíz) völgye (Király-völgy) felé néző meredek, sziklás oldalában az egyik sziklafalon 1 db fülke van, amely mellett több fülkeszerű faragás (fülkenyom) látható, valamint két kereszt alakú véset. A kaptárkőre 1978-ban SKERLETZ IVÁN hívta fel a figyelmet, MIHÁLY PÉTER 1988-ban mérte fel.

A kaptárkőtől délre, az Asztal-kő közelében az idős, nagy-méretű csuszamlások miatt igen változatos morfológiájú, meredek hegyoldalon, számos kőbányászati és egyéb (ismeretlen rendeltetésű) kőfaragási nyomokra bukkanhatunk. Az itteni felület-megmunkálások a Keleti-Rodope (Bulgária) trák kultikus szikláinak faragásaira emlékeztetnek. A sziklahelyiségek és az egyik mesterségesen kimélyített üreg előterében lévő szárazon rakott kőfal, valamint az Asztal-kő közelében lévő kőszáncok (kőgarádok) közötti esetleges összefüggés ma még tisztázatlan.

P.10.a Pilisvörösvár – Kerek-hegy déli oldala

A Kerek-hegy déli oldalán, erdei környezetben emelkedő dolomitszikla oldalában 4 db fülke mélyül. A szikla nyugati, toronyszerű részének tetején – egyes bükkaljai kaptárkövekhez hasonló – befaragások láthatók: két csésze formájú és két tál alakú mélyedés, csatornával ellátva. Az oltárszerűen kiképzett csúcsot egy keskeny nyereg köti össze a hegyoldallal. A lelőhelyet MIHÁLY PÉTER 2001-ben fedezte fel és ismertette. A korábban szabadon álló sziklák környezetét kopárfásítás keretében fenyővel ültették be.

P.10.b Pilisvörösvár – Kerek-hegy északi oldala

A Kerek-hegy északi oldalán, erdei környezetben egy szeszélyes alakú, erősen tagolt dolomitvonulaton 1 db jó megtartású fülke és több fülkeszerű mélyedés található. A lelőhelyet MIHÁLY PÉTER 2001-ben fedezte fel és ismertette. A korábban szabadon álló sziklák környezetét kopárfásítás keretében fenyővel ültették be.

P.10.c	Pilisvörösvár – Vörös-hegy (Vércse-szikla)
--------	--

A Vörös-hegy és a Kerek-hegy közt, erdei környezetben emelkedik a monumentális Vércse-szikla, amelynek alakja pihenő ragadozó madár képeire emlékeztet. A sziklatömbön több mesterséges mélyedés is látható, amelyek közül csak az egyik tekinthető kaptárfülkének. A lelőhelyet MIHÁLY PÉTER 2001-ben ismertette.

A fent említett előfordulásokon túl a korábbi összesítések (MIHÁLY P. 1975, 2000) még tartalmaztak egy érdi kaptárkövet, amely 2010. évi felmérés tapasztalatai szerint *megsemmisült*. Ezt az előfordulást az alábbiakban ismertetjük.

P.5.b	Érd – Mecseki úttól nyugatra
-------	------------------------------

A Mecseki utca és Börzsönyi utca sarkától délre, a száraz-völgy keleti oldalában egy közel 150 méter hosszú sziklavo-nulat húzódik, amelynek anyaga szarmata (sósókúti) mészkő. A sziklapad egy részét már 1963 előtt elbányászták, azóta pedig egyes telkek végében illegális „telekrendezések” során földdel betemették. Utóbbinak esett áldozatul az 1963-ban MIHÁLY PÉTER által felmért 1 db fülke, amely ma már a föld alatt rejtőzik, ismeretlen állapotban.

9.3. SZÓRVÁNYELŐFORDULÁSOK

Ebben a fejezetben csak a topográfiai szempontból felmért kaptárkő-előfordulásokat ismertetjük. Azokat az ismert előfordulásokat, amelyek egységes módszertan alapján történő felmérésére még nem került sor, csak felsorolás jelleggel említjük.

B.1.	Abaújszántó – Hömpörgő-völgy, Ördög-szikla
------	--

A Hömpörgő-völgy egyik nagy ívű kanyarulatánál, a völgy-oldalban emelkedő riolit ártufa anyagú szikla oldalában 5 db fülke és egy kisméretű bevágás mélyül. A sziklatömb keleti oldalának aljában egy beomlott és hordalékkal feltöltött sziklahelyiség bejáratának felső boltíve is kivehető. A kaptárkövet SAÁD ANDOR említette először (1958, 1963, 1964), a fülkéket MIHÁLY PÉTER (1979) mérte fel.

Kerek-hegy északi oldala (P.10.b)

Vércse-szikla (P.10.c)

A Mecseki út eltemetett sziklája (P.5.b)

Ördög-szikla (B.1)

N.1. | Salgótarján – Pécs-kő

A Pécs-kő északi sziklafalán 4 db határozott fülke található, amelyből egy a bükkaljai fülkéekkel megegyező, kettő azonban fekvő formátumú. A bazalttufa és breccsa anyagú sziklafalon további fülkeszerű nyomok láthatók, amelyek inkább természetes üregnek tűnnek. A pécs-kői kőfülkékre PRAKFAI PÉTER geológus hívta fel a figyelmet, először BARÁZ CSABA (2002) ismertette.

További szórványlelőhelyeken lévő fülkék, amelyek topográfiai felmérése nem történt meg:

- tihanyi Barátlakások (Óvár-hegy) felett 1 db fülke (MIHÁLY P. 1975);
- balatonkenesei magasparton (Part-fő), az ún. Tatárlikak mellett 1 db fülke;
- csákvári Haraszt-hegy egyik dolomitsziklájában 2 db fülke, amelyet 2007-ben BARÁZ CSABA és KISS GÁBOR dokumentált;
- Tard határában, a Bába-szék és a Hosszú-járó közötti vízmosás falában 2 db fülke, amelyet KLESZÓ ANDRÁS örke-rület-vezető (Bükki Nemzeti Park Igazgatóság) fedezett fel.

A bemutatottakon és felsoroltakon kívül is ismerünk még „kaptárkövekhez nem sorolható” fülkés lelőhelyeket, fülke nélküli, faragott sziklákat (főleg középkori várak területén) (MIHÁLY P. 2000), amelyek számbavétele, felmérése és értékelése a közeljövő feladata.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- Balázs István – Halász Árpád (1988): Kaptárfülkék Pest megyében. Védjük együtt! Pest megyei természetvédelmi füzetek 4. Pest megyei Környezet- és Természetvédelmi Bizottság és Pest megyei Tanács VB. Mezőgazdasági és Élelmézségügyi Osztálya. Budapest.
- Baráz Csaba (1997): Bartalos Gyula (1839–1923) régészeti-történeti kutatásai. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXIII. pp. 177–249.
- Baráz Csaba (1998): Szakrális táj. Kultúrtáj-karakterológia a kaptárkövek ürügyén. Műemlékvédelem 6. sz. pp. 316–322.
- Baráz Csaba (1999/a): A bükkaljai kaptárkövek II. A kaptárkövek kultúrtörténete. A Földrajz Tanítása 1–2. sz. pp. 10–18.
- Baráz Csaba (1999/b): Kaptárkövek a Bükkalján. Sziklaméhésztől a magyar ósvállásig. Debrecen
- Baráz Csaba (2000/a): Kaptárkövek. Szakrális kömlékek a Bükkalján. Eger
- Baráz Csaba (2000/b): Törökasztal – Oltárkő a Tarna völgyében. In: Élő táj. Szerk. Buka László. Debrecen. pp. 266–274.
- Baráz Csaba (2000/c): A kaptárkövek fülkéinek koráról, rendeltetéséről és használóirol. Turán (XXX). Új III. 3. sz. (2000. június-július) pp. 7–81.
- Baráz Csaba (2002): Kaptárkövek a Bükkalján. In: A Bükki Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek. Szerk.: Baráz Csaba. Eger. pp. 365–378.
- Baráz Csaba – Ilonczai Zoltán – Schmotzer András (2007): Kaptárkövek völgye. A Szomolyai Kaptárkövek Természetvédelmi Terület. Bábakalács füzetek – 7. Eger
- Baráz Csaba – Kiss Gábor (2007): Az ördögortnyoktól a patkányomos kövekig. Jeles kövek, regélő helyek a Mátraerdő területén. Bábakalács füzetek – 10. Eger
- Baráz Csaba – Mihály Péter (1995–1996) A Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkő topográfia újabb eredményei és a fülkék rendeltetésének vizsgálata. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXI–XXXII. pp. 63–105.
- Bartalos Gyula (1885): Eger vidékének történetírás előtti emlékei. In: Adatok az Egri Egyházmegye történelméhez. I. Szerk. Kandra Kabos. Eger. pp. 322–362.
- Bartalos Gyula (1909): Heves megye őskora. In Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest. pp. 431–444.
- Bartalos Gyula (1886–1900): Hazánk ősi honvédelmének tanulmánya 1886-tól 1900-ig teljesített feljársaim és mások szavahihető értesítéseinek feljegyzése nyomán. Kézirat. OSZK Kt. pp. 1–813.
- Bartalos Gyula (1891): Egervideki „kaptárkövek” és barlangok. Archaeologiai Étesítő XI. pp. 136–141.
- Borsos Balázs (1991): A bükkaljai kaptárkövek földtani és felszínalaktani vizsgálata. Földrajzi Közlemények CXV. 3–4. pp. 121–137.
- D. Matuz Edit (1991–1992): A Kyjatice kultúra földvára Felsőtárkány – Várhegyen. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XVII–XVIII. pp. 5–84.
- Erdélyi István (1999): Akadémiai ásatások a pomázi Holdvilágárokban. Turán (XXIX). Új II. 5. sz. (1999. október-november) pp. 71–76.
- Fol, Alexander – Marazov, Ivan (1984): Thrákia és a thrákok. Budapest
- Gyalog László – Budai Tamás (2002): Javaslatok Magyarország földtani képződményeinek litosztratifráiai tagolására. A Magyar Állami Földtani Intézet Évi Jelentése, 2002 (2004), pp. 195–232.
- Ipolyi Arnold (1854): Magyar Mythologia. Pest
- Klein Gáspár (1939): Borsod vármegye és népességének története. In: Vármegyei szociográfiák. V. Borsod vármegye. Budapest
- Kolacsokovszky Lajos (1934): A Bükk kaptárkövei. Turisták Lapja 46. pp. 219–223.
- Kubinyi Ferenc (1865): A szomolyai kaptár-völgy. Budapesti Szemle III. 10. szám, 452.
- Martus Ferenc (1957): Regélő kövek I–II. Természetjárás 2., 3. szám
- Mihály Péter (1975): A Pest megyei kaptárkövek topográfiája. Studia Comitatus III. 3. pp. 31–60.
- Mihály Péter (1976): A Heves megyei kaptárkövek topográfiája. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XIV. pp. 245–292.
- Mihály Péter (1978–1979): A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkövek topográfiája. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVII–XVIII. pp. 33–86.
- Mihály Péter (1979): Bartalos Gyula és Sashegyi Sándor kaptárkő-listájának elemzése és helyszíni ellenőrzése. Kézirat.
- Mihály Péter (1999): A Pomáz – Holdvilágárok ásatások elemzése. Turán (XXIX). Új II. 5. sz. (1999. október-november) pp. 77–86.
- Mihály Péter (2000): A Pest megyei kaptárkövek topográfiájának újabb kiegészítései (1975–1990). Turán (XXX). Új III. 5. sz. (2000. október-november) pp. 43–56.
- Mihály Péter (2001): Oltárok a kaptárkövek csúcán. Turán (XXXI). Új IV. 4. sz. (2001. augusztus-szeptember) pp. 15–26.
- Pesty Frigyes (1988): Borsod vármegye leírása 1864-ben. In: Documentatio Borsodiensis V. Szerk. Tóth Péter. Miskolc
- Saad Andor (1963): A kaptárkövekről. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve I. pp. 81–88.
- Saad Andor (1966): Megoldott rejtély. Természetudományi Közöny 1966. 9. szám
- Saad Andor (1972): Adatok a kaptárkövek eredetének, korának és rendeltetésének meghatározásához. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI. pp. 105–121.
- Saad Andor – Korek József (1965): Denkmäler der Frühmittelalterlichen Imkereiam Fuss des Bükkgebirges. Die Fragen der Felsen mit Bienennischen. Acta Archaeologica Hungarica XVII. pp. 369–394.
- Sashegyi Sándor (1955–1956): Észrevételek Régi Buda helyrajzi történetéhez. Pomáz – Holdvilágárok. Kézirat
- Szendrei János (1982): Múzeumok, társulatok. Beszámoló Bartalos Gyula és Kandra Kabos kíséretében tett tanulmányról. Archaeologiai Étesítő 368–370.
- Viga Gyula (1985): Kőmunkák egy bükkaljai faluban. Debrecen

TARTALOMJEGYZÉK

1. Mik azok a kaptárkövek?	1
2. Kaptárkövek felmérése a TÉKA-programban.	2
3. Kaptárkövek Magyarországon (rövid áttekintés).	4
4. Dolomit, sósikúti mészkő, riolittufa – a kaptárkövek geológiája.	8
5. Dolomittornyok, kőgombák, tufakúpok – a kaptárkövek, mint felszínformák.	11
6. Kik, mikor és miért faragták a fülkéket? – egy rejtély megoldásra vár	14
6.1. A fülkés sziklák a néphagyományokban	14
6.2. Mit mutatnak a régészeti feltárások?	15
6.3. Fülkeperiodizációs vizsgálatok	17
6.4. Kaptárkövek a Kárpát-medencén túl – nemzetközi kitekintés	17
6.5. A fülkék lehetséges rendeltetése – érvek és ellenérvek	19
7. A kaptárkövek természetvédelmi jelentősége.	22
8. Hogyan őrizhetjük meg a kaptárköveket?	23
9. „Kaptárkő-tár” – kaptárkőről kaptárkőre	26
9.1. Bükkalja	26
9.2. Pest megye	40
9.3. Szórványelőfordulások	45
Felhasznált és ajánlott irodalom	47

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kiadvány megírását megelőző, a TÉKA-program keretében 2010-ben zajló terepi felmérésekben részt vett Mihály Péter, a kaptárkövek neves kutatója, aki tanulmányait, kéziratait és régi fényképeit is a rendelkezésünkre bocsátotta. Hálás köszönet a nélkülözhetlen segítségért!

Eger, Nyerges nyugati oldala (H.2.e)

A szomolyai kaptárkövek bemutatása

Kaptárkő felmérése

Szerkesztette:

DR. KISS GÁBOR

Írta:

BARÁZ CSABA, DR. KISS GÁBOR,
HOLLÓ SÁNDOR

Szakmai lektor:

SIKABONYI MIKLÓS

Fénykép:

BARÁZ CSABA, BOKK ORSOLYA,
DR. KISS GÁBOR, MIHÁLY PÉTER

KIADJA A VIDÉKFEJLESZTÉSI

MINISZTERIUM KÖRNYEZET- ÉS

TERMÉSZETVÉDELMI HELYETTES

ÁLLAMTITKÁRSÁGA

A KIADVÁNY AZ EGT ÉS A NORVÉG
FINANSZÍROZÁSI MECHANIZMUS
ÁLTAL TÁMOGATOTT, A BUDAPESTI
CORVINUS EGYETEM TÁJÉPÍTÉSZETI
KARA KONZORCIUMI VEZETÉSÉVEL
ZAJLÓ TÉKA-PROGRAM KERETÉ-
BEN KÉSZÜLT.

Nyomdai munkák:

GARAMOND KFT., EGER

Grafika és tördelés:

MOLNÁR ZOLTÁN

ISBN 978-963-08-1389-1

Budapest, 2011

norwegian financial mechanism
**norway
grants**

eea financial mechanism
**eea
grants**
iceland financial mechanism norway

A TÉKA-programot az EGT és a Norvég Finanszírozási Mechanizmus támogatta.